د محمدګل خان مومند اند
وژوند ته يوه لنډه كتنه

ليكوال

محمد اسمعيل يون

Download from:aghalibrary.com

ددې اثر پر دویم چاپ څو خبرې

وزیر محمد ګل خان مومند د افغانستان د معاصر تاریخ یوه ډېره نومیالۍ او معتبره ملي څېره ده، که ددې هېواد د ټینګښت او ملي هویت د ځلا لپاره په اساسي مانا چا کار کړی، نو یو په کې محمد ګل خان مومند دی. محمد ګل خان مومند د ملي اساساتو یو داسې معمار و، چې تر لسیزو وروسته خطرونه او ګواښونه یې ارزولی شول، په همدې وجه یې د هغو د مخنیوي لپاره پاخه بنسټونه جوړول. محمد ګل خان مومند د یوه افغان ملتپال، ملت رغاند او اندیال شخص په توګه، ددې وطن د خدمت لپاره، څه چې له لاسه کېدل ونه سپمول او د ژوند تر پایه پورې خپلې ملي او اسلامي لارې او ګروهې ته ژمن پاتې شو، خو څومره خدمتونه چې وزیر محمد ګل خان مومند افغاني ټولنې او پښتو ژبې او ادب ته کړي، زموږ ټولنې او په ټولنې کې د فکر، نظر او قلم خاوندانو د هغو یو پر سلمه برخه هم دوزیرصیب حق نه دی ادا کړی، هغه څه چې د وزیرصیب له شان او شخصیت سره مناسب وو، هغه شان وزیرصیب چا نه دی ځلولی او نه یې څېړلی دی، خو لویې ستې او درانه شخصیتونه داسې وي

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

لکه سره زر، څوک يې ستايي او که نه، خو هغه خپل جوهر لري. لوی شخصيتونه هم همداسې دي، د وخت په تېرېدو سره يې ارزښت او اهميت زياتېږي، خو دې سره سره ستر شخصيتونه پر اوسني او راتلونکي پښت دا اخلاقي حق لري، چې د هغوی يا د تاند وساتي. پښتانه که څه هم په توره تېره دي، خو په قلم کې يې برخه ډېره ځلنده نه ده، نو ځکه خو يې د خپل دومره لوی خدمتګار په باب هم، داسې څه نه دي ليکلي چې د هغه له شان سره مناسب وي، د هغه شخصيت دې وځلوي او زموږ سترګې دې پرې خوږې شي. زه چې د تحصيل په بهير کې وم، نو له يونيم ليکوال، ځينو قومي مشرانو او مخورو څخه مې د وزيرصيب په باب ځينې خبرې اورېدلې وې، هغه وخت وزير صيب زما په ذهن کې د يوه ايډيال شخص په توګه راڅرګند شو، نو کله چې مې پر ۱۳۷۰ل کال د پوهنځي وروستی (اتم سمستر) پيل شو او د پايليک (مونوګراف) ليکنې په فکر کې شوم، نو ما د وزيرصيب د شخصيت شننه او ارزونه د خپل مونوګراف موضوع وټاکله. کله چې مې پر څېړنه پيل وکړ، نو ډېر کم ليکلي څه مې ترلاسه کړل، نو ډېر زيات خواشينی شوم او فکر مې وکړ، چې دومره لوی شخصيت او زموږ دا ويده

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

حالت. د مونوګراف لیکنې په څو میاشتنې بهیر کې مې ذهن له وزیر صیب سره دومره روحي رابطه ټینګه کړه، چې یوه شپه مې خوب ولیده، په خوب کې مې وزیرصیب په داسې یوه حالت کې ولیده چې د اوږو یوې بوجۍ ترڅنګ ولاړ دی، سپینه او پاکه سوتره ږیره، د اوږو بوجۍ کې لاس کوي، موټی له اوږو ډکوي او ماته یې

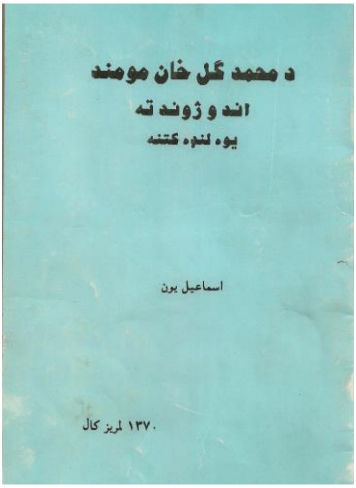

راکوي. وزیر صیب پر دې ډېر خوشاله دی چې ما د پښتو د خدمت نیت کړی، هغه ما دې کار ته هڅوي، کله چې له خوبه راپاڅېدم، نو د خوب پر مانا او تعبیر پوه نه شوم او نه مې تراوسه چاته د خوب دا کیسه تېره کړې، خو اوس چې ددې کتابګوټي تر لیکلو اته لس (۱۸) کاله تېرېږي، دا خوب مې د یوه امانت په توګه دلته یاد کړ، زه اوس هم د هغه خوب پر تعبیر نه پوهېږم، خو دومره پوهېږم چې له هغې ورځې بیا تر دې دمه زما کور له غنمو، مېوو او دانو ډک دی او د قحطۍ او قیمتۍ په دې دومره

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

اوږده بهير کې مې د اوړو او غنمو څه کمی نه دی احساس کړی.

دا کتابګوټی ما پر ۱۳۷۰ل کال د خپلې ليسانس دورې د مونوګراف په توګه ليکلی دی او پر ۱۳۷۳ل کال مې په پېښور کې چاپ کړی دی. دا اثر که څه هم يوه ډېره کوچنۍ ليکنه ده، خو هغه وخت هم زما هدف دا و چې وزير صيب ته د نورو ليکوالو، کلتوري او علمي ټولنو پام راواوړي او له اوسني چاپ مې هم هدف دادی، له نېکه مرغه همدا اسې وشول، تر هغه وروسته بيا په پېښور کې ((خليل ادبي جرګې)) د وزير صيب په اړه يو علمي سيمينار جوړ کړ او ددې سيمينار د ليکنو ټولګه يې هم چاپ کړه او ځينې نورې لويې ورې غونډې هم په افغانستان او هم په کوزه پښتونخوا کې وشوې، اوس خو په کابل کې هم د پښتو د همدې بابا په نوم يوه ادبي ټولنه او په مزارشريف کې هم يوه ادبي ټولنه شته او فعاليت کوي، يو شمېر متفرقه ليکنې هم د بابا د شخصيت د ځلونې په باب خپرې شوې دي او بابا ته پام را اوښتی دی. خو تر پښتنو ډېرې هغه ډلې ټپلې او اشخاص چې د هېواد د ملي هويت او يووالي مخالفين دي او د يو شمېر ښکاره بهرنيو هېوادونو او کړيو له خوا يې ملاتړ

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

کېږي، د وزير بابا د شخصيت پر ضد يې په لسګونو ليکنې کړې او کوي يې. دې ډلو ټپلو ته د وزير صيب شخصيت ځکه د زغم وړ نه دی، چې هغه د هېواد اساساتو ته داسې خدمت کړی، چې دا ډول عناصر اوس ان د خپلو بهرنيو ملاتړو په زور نه شي کولای، دا بنسټونه رنګ کړي.

هر څومره چې دا ډول ډلې او افغان ضد اشخاص د وزير صيب د شخصيت پر ضد ليکنې کوي، هغومره موږ ته پته لګي، چې زموږ دې اتل زموږ هېواد ته څومره خدمتونه کړي دي. دا همغه سره زر دي، چې د وخت په تېرېدو يې ارزښت او اهميت نور هم زياتېږي. اوس نو زموږ ليکوالو ته په کار دي، چې د وزيرصيب ټول چاپي او ناچاپ اثار سره راټول او خوندي کړي، هم يې چاپ کړي او هم يې د انټرنټ څپو ته وسپاري، چې د مرګ د بلا له خطره خوندي شي. ددې ترڅنګ زموږ ليکوالو او علمي ټولنو ته په کار دي، چې د وزير صيب د اندوژوند پر ببلابېلو اړخونو څېړنه وکړي او د هغه له اند دود څخه د اوسني او راتلونکي نسل د روزنې لپاره د روښانه مشالونو په توګه ګټه واخلي. زموږ يو زيات شمېر قومي مخورو، مشرانو، د فکر او قلم خاوندانو او سياستوالو سره د وزير صيب ګڼې خاطرې شته، ددې خاطرو او پخو خبرو خوندي کول په کار دي او له هغو څخه الهام اخيستل.

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

لکه څنګه چې دمخه مې يادونه وکړه، دا اثر چې تاسې يې ګورئ، زما د ليسانس دورې پايليک دی، پر ۱۳۷۰ل کال ليکل شوی او پر ۱۳۷۳ل کال چاپ شوی، دويم چاپ کې مې څه خاص تغيرات نه دي راوړي، يوازې يو نيم ځای کې چې املايي، انشايي او چاپي تېروتنې وې، همغه مې سمې کړې، نور مې ليکنه د خپل همغه وخت د ارزښت له مخې په خپل شکل پرې ايښې ده. له ګران ورور ښاغلي حاجي خان محمد منګل څخه، چې له ما سره يې په ګڼو فرهنګي چارو کې مرسته او همکاري کړې او دا اثر يې په خپل لګښت لومړی ځل چاپ کړی، مننه لازمې بولم او همدارنګه نورو هغو ټولو دوستانو ته چې د دې اثر په لومړي او دويم چاپ کې يې مرسته کړې، کور ودانی وايم.

د هېواد د ملي کلتور د ښېرازۍ په هيله
په درنښت
پوهندوی محمد اسمعيل يون
کابل- افغانستان
ارګ- د جمهوري رياست ماڼۍ
د ۱۳۸۷ل کال د سلواغې ۱۸مه

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

يادون

محمد ګل خان مومند زموږ د هېواد د معاصر سياسي تاريخ او فرهنګ په اتلو څېرو کې يوه وتلې او ځلنده څېره ده. محمد ګل خان مومند نه يوازې د هېواد د خپلواکۍ په ګټلو کې خپل کارنده رول ترسره کړی، بلکې د تيارو او جهالت (سقاوي واکمنۍ) په له منځه وړلو کې يې هم د يادونې وړ رول ترسره کړی دی. وزير محمد ګل خان مومند د هېواد د بهرنيو او کورنيو دښمنانو نيتونو ته په ډېره ځيرتيا متوجه و، نو ځکه خو يې د ځينو نورو بادرکو پښتنو مشرانو له ايډيالونو سره سم پښتانه په شمال کې د برغلګرو پر وړاندې د يوه سپر په توګه ودرول او د تجزيه غوښتونکو هيلې يې له خاورو سره برابرې کړې.

وزير صيب نه يوازې د هېواد سياسي ژوند ته متوجه و، بلکې اقتصادي او فرهنګي مسايلو ته يې هم ځانګړې پاملرنه لرله. هغه پښتانه د ښاري کېدنې او نوي اقتصادي سيستم له جوړښت سره اشنا کړل او هم يې د فرهنګ دروازې ورته خلاصې کړې او د يوه مخکښ فرهنګي جريان پر روزلو يې پيل وکړ، پښتنو ته يې دا حق حاصل کړ چې په خپل هېواد کې په

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

خپله ژبه لیک او لوست وکړي، خو د پښتنو د دومره لوی خدمتګار له دومره سترو ویاړنو او خدمتونو سره سره تراوسه پورې د هېواد په خپرونو کې د هغه په باب ډېر هغه څه چې لازم وو، چا نه دي لیکلي، خو زموږ د ولس د ځینو مخورو او روښانفکرانو په زړونو او ذهنونو کې د هغه په باب ډېر څه شته چې تراوسه لا د کاغذ پر مخ نه دي راغلي. ما غوښتل چې د دغو مخورو یادونه، خاطرې او خبرې اترې له ذهنونو څخه د کاغذ پر مخ لوستونکو ته وړاندې کړم، خو په دې دوو کلونو کې د هېواد حالات داسې راغلل، چې د ژوند د چارو د ډېرو برخو توازن ګډوډ شو، نو په دې وجه د هغو کسانو لیدنه کتنه راته ګرانه شوه چې ددې کار لپاره ضرور وو. له دې کبله زما نیمګړی زیار نیمګړی پاتې شو. هیله لرم چې درانه لوستونکي او د محمد ګل خان مومندبابا د پتمنې لارې لارویان او مینان به زموږ د عذر دا تکی له پامه ونه غورځوي.

په ډېر درنښت

په تو له پښتنه مینه

اسمعیل یون

۲۰/۵/۱۳۷۳

پېښور

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

لومړی څپرکی

د محمد ګل خان مومند ژوند لیک

((ښاغلی محمد ګل خان د محمد خورشید غونډ مشر زوی، د مومن خان لمسی، د عبدالکریم کړوسی په قوم حسین خېل مومند دی. د ۱۳۰۳ هجري قمري کال د روژې میاشتې پر ۱۳ ورځ د کابل د اندرابیو په کوڅه کې زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړه او دود علوم یې په خصوصي ډول له پوهانو څخه لوستي دي)).

پر ۱۳۲۷ هـ ق کال د حربي ښوونځي په دویم ټولګي کې د زده کوونکي په توګه شامل او تر پنځه کلنې تعلیمي دورې نه وروسته بریالی فارغ شو او د اردلانو په غونډ کې د توپچي څانګې د قوماندان په حیث وټاکل شو. په دغه شاهي ټولګي کې یې له یوې خوا کنډک ته درس ورکاوه، له بلې خوا یې د حربي ښوونځي د سرښوونکي په توګه وظیفه اجرا کوله او ددغه بریالي خدمت په نتیجه کې د سپه سالارصالح- محمد

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

خان د یاور په حیث مقرر شو او د شاهي ګارد د قوماندانۍ چارې هم ورو سپارلې شوې.

محمد ګل مومند د ۱۲۹۸ کال د جوزا پر میاشت، د هغه هیئت غړی و چې د محمد ولي بدخشاني په مشرۍ (مولانا سیف الرحمن الکوزی، فیض محمد زکریا، محمد اسلم میرشکار، بشیر احمد خان، عبدالحمید خان، عزیزالرحمن فتحي، محمد ادیب افندي، عبدالغني ترجمان، غلام جیلاني)، د افغانستان د خپلواکۍ د معرفي لپاره اروپا او امریکا ته ولاړ.

ده پر ۱۳۰۳ل کال د پکتیا د عسکري قوماندان او اعلی حاکم، پر ۱۳۰۲ کال د مزارشریف د ملکي تفتیش د رئیس په حیث او بیا د ننګرهار د عسکري قوماندان په حیث پر کار شروع وکړه. په سقوي نا ارامیو کې لومړی پر کور ناست و. څرنګه چې عمومي امنیت او د هېواد خپلواکي یې په خطر کې ولیده، نو له خپل رسمي او ملي نفوذ څخه یې د وطن د نجات لپاره کار واخیست او پر مبارزه یې شروع وکړه. تر سقوي نا ارامیو وروسته محمد ګل مومند د لومړۍ کابینې په تشکیل کې داخله وزیر او سربېره پر وزارت د ننګرهار د تنظیمه رئیس په حیث وټاکل شو او تر هغه وروسته د پروان

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com

او کاپیسا ولایتونو د چارو د تنظیم لپاره مقرر شو او بیا پر ۱۳۰۹ل کال د ولایتونو؛ د کندهار او فراه ولایتونو د تنظیمه رئیس په حیث مقرر شو او په زړه پورې خدمتونه یې ترسره کړل. پر ۱۳۱۲ل کال د قطغن، مزارشریف، بدخشان او میمنې د تنظیمه رئیس په توګه وټاکل شو او د ښو خدمتونو له کبله یې د لمر عالي نښان واخیست. پر ۱۳۱۹ کال د دولت د وزیر په حیث مقرر شو. محمد ګل خان مومند د ۱۳۳۴ل – ۱۹۵۵م کال د لویې جرګې چې د انګرېز د امپریالیزم په مقابل کې د پښتونستان د مسالې په باب د ګډ تصمیم نیولو په غرض جوړه شوې وه، د نایب سالار وظیفه اجرا کړله.

محمد ګل خان مومند چې پښتانه یې د بابا او دادا په نوم یادوي پر ۱۳۴۳ل کال د اسد میاشتې پر ۲۷ مه ورځ د سهار پر ۸بجو د ۸۰ کالو په عمر د زړه دربدو په اثر، د کابل په بریکوټ کې وفات شو او په شهدای صالحین کې خاورو ته وسپارل شو [۱] «د مرحوم محمد ګل خان مومند د جنازې په مراسمو کې د هغه وخت د دولت ډېرو لوړو دولتي اشخاصو برخه اخیستې وه».

www.samsoor.com

له محمد ګل خان مومند څخه یو اولاد (یوه لور) پاتې چې د لال پورې په شېراحمد نومې واده ده. ((دغه راز یو وراره یې محمد پتنګ نومېده، چې د محمد ګل خان مومند تر وفات وروسته یې د ده د ځینو اثارو خپرولو ته توجه کوله)). (۲)

مرحوم محمد ګل خان مومند په دري ژبه کې هم د ښه قلم خاوند و، پر ترکي او روسي ژبو هم پوهېده.)) (۳)

www.samsoor.com

پر پښتني فرهنګ د محمد ګل خان مومند
د هلو ځلو اغېزه

لکه څنګه چې دمخه مو وویل، محمد ګل خان مومند لکه د نورو پښتنو مشرانو په څېر نه یوازې د توري خاوند و، بلکې د قلم او ادب د دنیا لویه شتمني هم ورپه برخه وه او په دې برخه کې هم ډېر زیات خدمتونه کړي دي. که له تفصیل نه ډډه وکړو، نو کېدی شي پر پښتني فرهنګ باندې د محمد ګل خان مومند د هلو ځلو اغېزې او تاثیرات په لاندې ډول په ګوته کړو:

الف- په ژورنالیستیکه او خپرنی برخه کې:

لوی افغان مفکر سید جمال الدین افغان وایي: «اخبار د یوه ولس ژبه ده» په اوسنی پرمختللې نړۍ کې د ژبې او ادبیاتو د پرمختګ ډېر غټ او درونده بار د ژورنالیزم پر اوږو او متهو پروت دی. محمد ګل خان مومند په ډېرې ځیرتیا سره همدغه آر (اصل) ته متوجه و او د لومړي ځل لپاره یې پر ۱۳۱۱ ل کال، په کندهار کې د (طلوع افغان) اوونیزه په پښتو کړه، دا په افغانستان کې لومړنۍ اوونیزه ده، چې په پښتو ژبه خپرېږي، د دې اوونیزې مسوول چلوونکی لوی

www.samsoor.com

استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي و. تر هغه وروسته دا جریده په پښتوژبه خپرېدله.له طلوع افغان پرته ((پر ۱۳۱۱ل کال یې د ((پښتو)) په نامه یوه مجله هم خپروله، چې وروسته بیا د کابل له مجلې سره یوځای شوه، د کابل مجله هم لومړی په دري او پښتو خپرېدله، خو کوم وخت چې د کابل ادبي انجمن په ((پښتو ټولنه)) بدل شو نو د کابل مجله هم ټوله پښتو شوه)). (۴)

ب- د ادبي ټولنو په جوړونه کې:

د محمد ګل خان مومند بل لوی ادبي خدمت دا و، چې ادبي ټولنې یې جوړې کړې، ځکه د انفرادي او ډله ییز خدمت او خوځون ترمنځ ډېر توپیر وي. محمد ګل خان مومند کله چې د کندهار تنظیمه رئیس و نو هلته یې پر یو لړ سترو ادبي هڅونو او کارونو لاس پورې کړ.

((د ۱۳۱۱ل کال د قوس پر ۹ نېټه یې په کندهار کې پښتو ادبي انجمن)) تاسیس کړ. په پای کې دا انجمن کابل ته راغی او د کابل له ((ادبي انجمن)) سره یوځای شو او وروسته د کابل ادبي انجمن پر ((پښتو ټولنه)) بدل شو)). (۵)

www.samsoor.com

ج- د روزنې او پالنې په برخه کې:

استاد ګل پاچا الفت د فکر پالونکي او روزونکي ته په خپله د یوه مفکر په سترګه ګوري او د دواړو مقام یو شان ګڼي، ځکه که د فکر پالونکي هڅې او کوښښونه نه وي ، نو د یوه مفکر منځته راتګ تر ډېره حده له امکانه لرې بریښي.
څو مره نوښتګرو او لویو لیکوالو چې د محمد ګل خان مومند د پالنې، روزنې او هڅونې تر سیورې لاندې خپلو ادبي هڅو ته دوام ورکړی، نن یې په پښتو ان په ګاونډیو ژبو کې ساری نه شو لیدلای. وایي کله چې د محمد ګل خان مومند په لارښوونه لوی استاد علامه پوهاند حبیبي د «طلوع افغان» اوونیزه پښتو او بیا یې لومړی ګڼه د هغه د کار پر مېز کېښوده، نو محمد ګل خان مومند له ډېرې خوښۍ او خوشالۍ استاد حبیبي د خپلې مهربانۍ پر وړاندې تود کړ؛ کابل ته یې وړاندیز وکړ، چې استاد حبیبي ته دې جایزه ورکړای شي، نو لوړو مقاماتو استاد ته (۳۰۰۰۰ افغانۍ) د جایزې په توګه ورکړې، چې د هغه وخت دېرش زره افغانۍ د اوس وخت له ملیونونو افغانیو سره معادلې دي. دغه راز یې استاد حبیبي ته (دوه جریبه ځمکه) د کندهار په شاوخوا او یو څه نوره ځمکه د کندهار په احمدشاهي حدودو کې هم ورکړه. همدارنګه محمد ګل خان -

www.samsoor.com

مومند د پښتو ژبې او ادب د لا غوړېدني لپاره په بېلابېلو وختونو کې بېلابېلې ادبي مسابقې او کانکورونه جوړول، د بېلګې په توګه به له دې ډول مسابقو څخه د يوې يادونه وکړم.

استاد قيام الدين خادم وايي:

[((زما وما - او - څوک)) مسئله د محمد ګل خان وزير صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه، چې د دې کلمو تفريق د ګرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځايونه يې وښيي، هغه به انعام ورې. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه اديبان شامل شول، مګر په اخره کې هغه څه چې ما ليکلي وو، قبول شول او يو اوميګا ساعت او پارکر قلم د وزير صاحب له خوا ماته په نمانځنه کې راکړل شول)] (٢)

سربېره پر دې محمد ګل خان مومند د يو زيات شمېر پښتنو د اولادونو لپاره ښوونځي جوړ کړل او په هغو کې يې د هغوی لپاره په خپله مورنۍ ژبه (پښتو) د درسي چارو د پرمخبيولو امکانات برابر کړل.

د - د ژبې په دفتري کولو او رسمي کولو کې:

پوهان ژبه د کلتور اعراده بللې او د يوه ملت د کلتور د خوندي ساتلو لپاره ژبه اساسي وسيله ده. فضل احمد غر افغان وايي:

www.samsoor.com

« ګوره خپله ژبه پرې نه ږدې افغانه
چې همدغه د قومي ترقۍ جړ دی»

پاچا خان د یو قوم سپکوالی او ورکوالی د هغه په ژبه کې ګوري. وايي: « چې کوم قوم ته خپله ژبه سپکه شي، نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو هغه ورک شي». (۷)

علامه محمود طرزي وايي: « يو ولس په ژبه او ژبه په ادبياتو ژوندۍ پاتې کېږي.» (۸)

محمد ګل خان مومند د ژبې همدغه ستر ارزښت ته په ډېر دقت متوجه و او په دې برخه کې د خاص او ځانګړي نظر خاوند و.

هغه ته د ژبې د پرمختګ بنسټيز لاملونه (عوامل) ډېر ښه معلوم وو، نو په همدې وجه يې پر عملي فعاليتونو لاس پورې کړ. وايي د يوې ژبې د پرمختګ لپاره څو ټکي ډېر مهم دي، يو دا چې ژبه مذهبي بيز ولري، رسمي ياني دفتري او دولتي شي او بل علمي او اقتصادي بيز او اهميت ولري. خان شهيد عبدالصمد خان اڅکزی وايي: « د يوه قوم ژبه هغه وخت پرمختګ کولای شي، چې اولادونه يې په خپله مورنۍ ژبه تعليم وکړي». (۹) په خپله محمد ګل خان مومند وايي:

www.samsoor.com

«ژبه باید وساتله شي، وپالله شي، وروزله شي، ارته کړله شي، علمي شي، ادبي شي، په هر حیث د ملت د مرستو اړنیو او احتیاجاتو ته کافي شي». (١٠)

محمد ګل خان مومند د ژبې د پرمختګ د پورتنیو عواملو په پام کې نیولو سره لومړی دخپلې ژبې د عملي رسمي کولو او دولتي کولو لپاره هڅه او هاند پیل کړل. یو زیات شمېر پښتنو روښاندانو یې ملا وروتړله او د وخت دولت یې په دې حقیقت قانع کړ چې د پښتو ژبې رسمیت او دفتري کېدو ته جدي ضرورت دی او بل دا د پښتنو مسلم حق دی، چې په خپل هېواد کې یې خپله ژبه رسمي او دفتري وي. د همدغو عواملو له کبله « پر ١٣٣٢ کال د دولت له خوا یو فرمان صادر شو او پښتو ژبه یې د دولت د رسمي ژبې په حیث اعلان کړه.» او وروسته په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختیا لپاره یوه ماده ځای کړای شوه، چې دولت په دې خبره مکلفوي چې د پښتو ژبې د پالنې او پرمختګ لپاره هاند او هڅې وکړي.

www.samsoor.com

د پښتنو په اوسني تاریخ کې
د محمد ګل خان مومند دریځ

د پښتنو ټول ژوند له پېښنو او حوادثو ډک دی. که څوک د پښتنو تاریخ په دقیقه توګه ولولي، نو ورته څرګنده به شي، چې دې ملت د خپل ژوند په اوږدو کې ایله که څو لسیزې سر په سر په ارامۍ او سوکالۍ کې ژوند تېر کړی وي. دومره جګړې پرې راتپل شوي او له دومره جګړو سره مخامخ شوی او دومره طبیعي بدمرغیو ورته مخه کړې، چې د نړۍ ډېر کم ملتونه به ورسره مخامخ شوي وي. کله چې پښتانه دې نړۍ ته راځي، نو په ډزو بدرګه کېږي او هغه بلې دنیا ته هم ډېر د ډزو له کبله ځي. د پښتنو معاصر تاریخ د خونړیو جګړو شاهد دی. دا جګړې د نړۍ د ستر ښکېلاک (انګرېز) له خوا زموږ پر ولس راتپل شوی.

خو څرنګه چې زموږ ولس د تورې مېړنی دی، نو د جګړې ډېرې برياوې يې په برخه شوي دي. یو پوه وايي: ((پښتانه یې په توره ګټې او په سیاست یې بایلوي)). (۱۱) خو له دې سره سره بیا هم پښتانه داسې اتلان لري، چې هم یې توره چلولې او هم قلم، هم د عمل د ډګر توریالي وو او هم د پوهې او تدبیر. له امیر کروړ جهان پهلوان نه نیولې تر شېرشاه سوري،

www.samsoor.com

بایزید روښان، خوشال خان خټک، میرویس نیکه، لوی احمدشاه بابا پورې ټول د تورې او قلم، پوهې او تدبیر اتلان تېر شوي دي. په اوسني عصر کې موږ یو بل اتل هم لرو، چې هغه هم د تېرو مشرانو په شان د تورې او قلم، فکر او پوهې د لویې شتمنۍ خاوند دی. دا اتل محمد ګل خان مومند دی.
محمد ګل خان مومند د ننګرهار په جبهه کې د سپه سالار صالح محمد خان د یاور په حیث د خپلواکۍ په جګړې کې ګډون درلود او افغاني لښکر یې د تباهۍ او بې د سیپلینۍ له بلا څخه وژغوره او د انګرېز د تورو په مقابل کې یې حیثیت ور اعاده کړ)). (۱۲)
د هېواد د خپلواکۍ لپاره پر مېړاني سربېره محمد ګل خان مومند د سقاوي اغتشاش د تورې دورې په له منځه وړلو کې هم لوی لاس درلود او هېواد یې د جهل، ناپوهۍ او فساد له منګولو څخه په ډېره لنډه موده کې خلاص کړ.
د محمدګل خان مومند د نارینتوب یوه بله بېلګه داده چې د شینوارو د بغاوت پر وخت ((د جلال اباد ښار د ټولې جګړې په ترخ کې، د جلال اباد او کابل ترمنځ ارتباط د یوې الوتکې په وسیله ټینګ و چې هره ورځ به تله راتله، مرکز ته

به يې د جنګ راپورونه راوړل او له دې ځايه به يې اوامر او فرامين وروړل.

جګړه ورځ پر ورځ زياتېدله او د ښار محاصره ټينګېدله، تل به دا اوازې خپرېدې چې د امان الله خان حکومت نسکور شوی، خو د الوتکې تګ راتګ د عسکرو او لښکرو د زړه تسلي و، اما د جدي پر ۲۴مه[1] الوتکه له کابله رانغله، بله ورځ هم رانغله او په خلکو کې داسې ګونګسې خپور شو چې کابل د سقاو زوی نيولی دی، والي علي احمد خان[2] ته هم

(1) د ۱۳۰۷ لمريز کال د جدي ۲۴ تاريخ دی.

(2) علي احمد خان د شينوارو د بغاوت پر وخت د ننګرهار والي و، دی ډېر ځانغوښتونکی انسان و، د هېواد د لوړو ګټو د ساتلو خيال يې په زړه کې نه و، کله چې شينوارو د جلال اباد ښار محاصره کړ، نو ملي مبارز زمانخان د خپلو ملي لښکرو په واسطه هغوی ته ماته ورکړه، خو علي احمد خان د ميرزمانخان بری او ښه شهرت په زړه کې نه شو زغملی، نو همغه و، چې بله ورځ يې د يوې قومي جرګې په ترڅ کې ميرزمانخان ته امر وکړ، چې د شينوارو باغيان له منځه يوسي، ميرزمانخان که هر ځومره هڅه وکړه، چې والي علي احمد خان په دې خبره وپوهوي، چې په جرګه کې د ټولو خلکو په مخ کې پر هغوی باندې حمله کول هم د جنګي تاکتيک له مخې غلطه خبره ده، ځکه چې هغوی مخکې تر مخکې په دې راز خبرېږي او هم د جرګې د دود او دستور له مخې، خو علي احمد خان ډېر ټينګار کاوه او ويل يې چې زه د امان الله خان نماينده يم ته چې زما امر نه منې، لکه د امان الله خان امر چې نه منې، څرنګه چې امان الله خان ميرزمانخان ته ورور ويلي وو او هم يې د لوی خان لقب ورکړی و، نو همغه و چې ميرزمانخان جګړې ته لاړ. څرنګه چې شينواري مخکې تر مخکې له دې جګړې نه خبر وو، نو همغه و چې ميرزمانخان لښکرو ته يې سخته ماته ورکړه ، نو ځکه د والي

www.samsoor.com

خبر راورسېد، ده چې له پخوا نه ځان تيار کړی و، نو دولتي مامورين او منصبداران يې راغونډ کړل او ورته ويې ويل: «زه دلته د امان الله خان د وکيل په توګه ټاکل شوی وم، خو اوس چې هغه تخت پرېښود، نو تاسې بايد ماته د باچايي بيعت راکړئ!

څو محدودو منصبدارانو له ده سره بيعت کول ونه منل، چې په دوی کې يو محمدګل خان مومند او بل نورستانی کپتان حميدالله و، چې د دې انکار په نتيجه کې يې دواړه کلک کلک په لرګو ووهل». (۱۳) بل لوی او د يادونې وړ خدمت چې محمدګل خان مومند پښتنو او په عمومي ډول افغانانو ته کړی دی، هغه په پښتنو کې د ملي شعور راټوکول و او په دې ډول يې پښتانه (د يو بل لوی ښکېلاک په مقابل کې د سپر په توګه ودرول، پښتانه يې د راتلونکو

علي احمد خان ناوړه هيله ترسره شوه. پر دې وخت د سقاو د زوی د پاچاهۍ اوازې شوې، علي احمد خان چې مخکې تر مخکې يې د پاچاهۍ خيالونه ليدلي وو دا موقع د ځان لپاره مناسبه وګڼله او ځان يې د امان الله خان د وارث په توګه معرفي کړ او له خلکو څخه يې د بيعت غوښتنه وکړه. محمد ګل خان مومند چې يو زيرک افسر او سياستوال و، د علي احمد خان پر ټولو هيلو، نيتونو او چلندونو ښه خبر و، نو هغه ته يې له بيعت څخه ډډه وکړه او ويل يې چې امان الله خان بايد بېرته پاچا شي، خو علي احمد خان هغه تر سختې فزيکي شکنجې لاندې ونيو، خو محمد ګل خان مومند له خپلې عقيدې نه وانه وښت.

www.samsoor.com

ځو لسيزو عواقبو ته متوجه کړل، چې کېدی شول د هغو په وجه د بهرنيو دښمنانو په لمسون او لاسوهنې، د افغانستان فعلي بنې بدلون موندلای وای، خو د محمد ګل خان مومند د فکر لرليد دومره دقيق و، چې دا ټول عواقب يې مخکې تر مخکې له نظره تېر کړي وو. بل يې پښتانه د ښاري ژوند دلارو په لټون پسې وهڅول او د اقتصادي سرچينو د پلټنې او لاسته راوړنې لارې او ګودرې يې ور په ګوته کړې. خو که په لنډ او خلص ډول د پښتنو په اوسني پېښليک (تاريخ) کې د محمد ګل خان مومند پر دريځ خبرې وکړو، نو وبه وايو: دی د پښتنو داسې يو ستر ملي او فرهنګي شخصيت دی، چې د هېواد د ملي واکمنۍ د کورنيو او بهرنيو دښمنانو د قوت روح يې مخکې تر مخکې ځپلی او د فکر مزي يې ورشلولي دي، پښتانه او په مجموع کې ټول افغانان يې له يو لوی رنځ او خطر يانې د يو خپلواک افغانستان له ټوټې ټوټې کولو څخه ژغورلي دي.

www.samsoor.com

محمد ګل خان مومند
او پښتونولي

پښتو نه یوازې زموږ د ژبې نوم دی، بلکې زموږ د کلتور او ټولنیز دود معنوي رمز هم په کې پروت دی، پښتانه په پښتو سره راټولېږي، په پښتو پرېکړه کوي او په پښتو لوړه.

ځینو د (پښتو) له کلمې څخه، څو ماناوې راکښلي، چې دا ماناوې او خویونه په یوه پښتون کرکټر کې تجلا مومي. (پ)، د پت؛ (ښ)، د ښېګڼې؛ (ت)، د توري؛ او (و) د وفا د ماناوو ښکارندویي کوي. که څه هم په یوه انسان کې د پښتو د بشپړو معنوي ارزښتونو د ټولو ځرکونو لیدل څه ګرانه خبره ده، خو ځینې داسې پښتانه هم شته، چې د یوه پښتون کرکټر بشپړې ځانګړنې په کې ځلېږي. یو له داسې پښتنو کرکټرونو څخه محمد ګل خان مومند دی. فکر کوم د محمد ګل خان مومند په فکر، احساس، عاطفې او روحیاتو کې چې د پښتو او پښتونولۍ څومره جذبې او ولولې جاري وې د ډېرو کمو پښتنو په روحیاتو کې که پښتو دومره ځای

نيولي وي. محمد ګل خان مومند هغه شخصيت و، چې پښتو يې ويلې، پښتو يې ليکلې او پښتو يې ترسره کړې ده.

محمد ګل خان مومند د پښتو او پښتونولۍ په باب يوه رساله هم ليکلې ده. د دې رسالې نوم دی ((لنډکۍ پښتو)). په دې رساله کې د محمد ګل خان مومند هغه افکار راټول شوي چې د پښتو او پښتونولۍ په باب يې لري.

((مرحوم مومند په پښتو ليکلو او پښتو ويلو کې د سوچه والي کلک طرفدار و او د کوم څيز لپاره به يې چې په پښتو کې لغت بياموند، نو د پردي لغت استعمال ورته ادبي کفر ښکارېده. که به چا د ده پر وړاندې د پردۍ ژبې لغت استعمال کړ، ده به ورته ويل: ((وروکيه! پوه نه شوم، څنګه؟)) څو چې به هغه سړی په خپله خپلې وينا ته ملتفت شو.)) (۱۴)

دلته به له پښتو او پښتونولۍ سره د محمد ګل خان مومند د اورنۍ مينې او افکارو يو لنډ جاج وړاندې کړو، وبه ګورو چې دې لوی پښتون له خپلې ژبې او پښتونولۍ سره څومره د زړه له تله سپېڅلې او رواني مينه درلودله. محمد ګل خان مومند وايي: ((پښتو، پښتو منل، پښتو ويل، پښتو کول او پښتو چلول دي. پښتانه په پښتو سره پښتانه وو او په پښتو سره به پښتانه وي. پښتانه په پښتو چلېدلي وو او په پښتو

www.samsoor.com

به وچلېږي. پښتانه په پښتو پېژندل کېدل په پښتو به پېژندل کېږي او په پښتو به وپېژندل شي. پښتانه په خپل منځ کې هم په پښتو یو له بله سره پېژني په پښتو سره عزیزان او یو پر بل ګران دي.

د پښتنو خپلوي په پښتنو سره ده، خپل او پردي په پښتو سره خرګندېږي او بېلېږي. پښتانه په پښتو باندې سره پوهېږي، د پښتو خوږه مرکه په پښتو کېږي. پښتانه له پښتو نه خوند اخلي.

تر ټولو خوندوره مرکه د پښتو ده...

پښتو د پښتنو تفکرات، تخیلات، ذوق او هر څه سره یو شانته او یو کوي.

- پښتو خورا خوږه وروري ده.
- پښتو صله رحمي ده.
- پښتو شفقت دی.
- پښتو مرحمت دی.
- پښتو مهرباني ده.
- پښتو مروت دی.
- پښتو ښېګڼه ده.

www.samsoor.com

کونډې، رنډې، یتیمان، بېوزلي او مسکینان، ړانده او ګوډ، په پښتو ساتل کېږي. که پښتو وه یو د بله خوښ، یو پر بل راضي، یو پر بل به ښاد یو.

که پښتو نه وه یو د بله ناخوښه، یو د بل نه ناراضه او یو به هم پر بل ښاد نه شو. که پښتو وه زه به تا درنوم او ته به ما درنوې.

- پښتو اصیلتوب دی.
- پښتو سیالوالی دی.
- پښتو نجات دی.
- پښتو عزت دی.
- پښتو کې بې پتي، دګلتوب (حقارت) نه شته، ځکه چې پښتانه یې نه شي منلی.
- پښتو دروندوالی (وقار) دی.
- پښتو د پښتنو درنول دي.
- پښتو کې ټیټال او تملق نه شته.
- پښتو کې سپکه نه شته، نو ځکه سپک پښتون نه دی.
- پښتو شرافت دی.
- پښتو ښه نیت دی.
- پښتو د پښتنو او مسلمانانو خیر غوښتنه ده.

www.samsoor.com

ـ پښتو ښه اخلاق دي.
ـ پښتو سپېڅلتوب (تهذيب) دی.
ـ پښتو تدبير دی.
ـ پښتو سړيتوب دی او سړيتوب پښتو ده.
ـ پښتو انسانيت ته خدمت دی.
ـپښتو قناعت دی.
ـ پښتو په حق درېدل دي.
ـ پښتو صبر دی.
ـ پښتو حوصله ده.
ـ پښتو هاند او کوښښ دی.
ـ پښتو دين، وطن او د پښتانه ولس ته خدمت دی.
ـ پښتو ايثار دی.
ـ پښتو فدا کاري ده.
ـ پښتو تکړه توب دی.
ـ پښتو غښتلتوب دی.
ـ پښتو کې خيانت نه شته.
ـ پښتو کې ټګي نه شته، ټګ پښتون نه دی.
ـ پښتو کې غلا نه شته.
ـ پښتو کې تالا نه شته.

www.samsoor.com

ـ پښتو کې ظلم نه شته، ظلم بې پښتوالي دی.

ـ پښتو د مظلوم حمايه ده، په نيمې شپې کې له غړه سره سم د پېښې ځي ته ځان رسول پښتو ده، غله، جاني او خاين نه چيغه ويستل او نيول يا يې وژل پښتو ده.

ـ پښتو صداقت دی.

ـ پښتو پاک زړه دی.

ـ پښتو سليم وجدان دی.

ـ پښتو روغه پوهه ده.

ـ پښتو ده چې پښتانه له بدو چارو ساتي.

ـ پښتو دوا ده.

ـ پښتو شفا ده.

ـ پښتو د پښتانه د زلمو ښکلا او د پېغلو ښايست دی.

ـ پښتو د پښتنو ګاڼه ده.

ـ پښتو پسول (زينت) دی.

ـ پښتو حيا ده.

ـ پښتو د پښتنو د نارينه وو پګړۍ او د ښځو ټيکری او پوړونی دی.

ـ پښتو عفت دی.

ـ پښتو عصمت دی.

www.samsoor.com

ـ پښتو سمه عقیده ده.
ـ پښتو ایمانداري ده.
ـ پښتو پر مسلمانۍ ټینګېدل دي.
ـ پښتو پر ځان باور دی.
ـ پښتو ډوډیماري ده.
ـ جهل په پښتو ورکېږي.
ـ علم په پښتو زده کېږي.
ـ زده کړه په پښتو کېږي.
ـ پښتو د علماوو منه او احترام دی.
ـ پښتو پانګه (سرمایه) ده.
ـ پښتو کې د دواړو نړیو ګټې دي.
ـ پښتو ازادي ده.
ـ پښتو قوت دی.
ـ وطن په پښتو ژغورل کېږي.
ـ پښتو لوړ همت دی.
ـ پښتو توره ده.
ـ پښتو نارینتوب دی.
ـ پښتو تورزنتوب دی.
ـ پښتو د پښتنو هر ګوره کلک سنګر دی.

www.samsoor.com

ـ پښتو لطف دی.

ـ پښتو قانون دی.

ـ پښتو انتظام دی.

ـ پښتو د سمو مشرانو مننه ده.

ـ پښتو د خاینو مشرانو رټنه ده.

ـ جنت پر اسلام باندې په پښتو کولو ګټل کېږي، حورې، غلمان او د جنت بې شمېره نعمتونه پښتنو ته په پښتو لاسته ورځي.

ـ پښتو د پښتنو د دواړو نړیو د سعادت ضامنه ده.

ـ پښتو د پښتنو د ټولني روح دی.

ـ پښتو خو نو پښتو ده، پښتو ده.

ـ پښتو ده او پښتو (پښتونواله) ده.)) (**۱۵**)

www.samsoor.com

دویم څپرکی

د محمد ګل خان مومند اثار

لکه څنګه چې مو دمخه وویل، محمد ګل خان مومند لکه د پښتنو د نورو مشرانو په شان هم د تورې، غیرت او مېړانې د شتمنۍ څښتن و او هم د قلم او ادب د معنوي پانګې خاوند او همدا دواړه یې د پښتو او پښتونولۍ د خدمت لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه وکارول.

د محمد ګل خان مومند یو شمېر لیکنې او اثار تراوسه پورې د هېواد په ځینو مهالنیو خپرونو کې او ځینې یې هم په ځانګړې ډول خپاره شوي دي، موږ دلته د محمد ګل خان مومند لیکنې او اثار تر دوو ډلبندیو لاندې څېړو:

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې.

ب- په ادبي برخه کې.

www.samsoor.com

الف- په ژبنۍ او علمي برخه کې:

د محمد ګل خان مومند د ليکوالۍ زياته برخه پر همدې ژبنۍ خوا څرخي، ځکه هغه وخت او حالات چې محمد ګل خان مومند په کې ژوند کاوه، داسې وو چې د پښتو ژبې د ګرامر په برخه کې کوم مهم اثر نه ترسترګو کېده. محمد ګل خان مومند دې نيمګړتيا ته متوجه شو او په دې برخه کې يې کار ته ملا وتړله. دی په ژبپوهنه کې د ځانګړي سبک خاوندو، چې هغه د کره، نږه او معياري پښتو ليکل او ويل وو، تر ده وروسته ځينو نورو پښتنو پوهانو هم همدا لار ونيوله چې کولای شو، د بېلګې په توګه د پوهاند مجاور احمد زيار نوم واخلو. پوهاند زيار د خپلو ډېرو نوښتونو ترڅنګ د محمد ګل خان مومند د ژبپوهنې له اندود څخه ګټه اخيستې ده.

دا دی دلته د محمد ګل خان مومند پر دې ډول اثارو لنډه رڼا اچوو:

۱- پښتو سيند:

دا د پښتو ژبې د لغتونو قاموس دی، چې محمد ګل خان مومند ليکلی او پر ۱۳۱۲ل کال په لويه قطع (د يوې تختې کاغذ په اندازه)، د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د کابل په

www.samsoor.com

عمومي مطبعه کې چاپ شوی دی. د دې اثر د مخونو شمېر (۳۶۲) ته رسېږي او د ټوکونو شمېر یې دوه زره (۲۰۰۰) دی.

د اثر په پیل کې د پښتو د خاصو تورو او ځینو اوازونو په باب خبرې شوي او بیا په ځلورو مخونو کې د اثر د لیکدود په باب بحث راغلی دی.

استاد زیار په خپل یوه اثر ((ویي پانګه)) کې لیکلي، چې د یوې ژبې د بډاینې او شتمنۍ لپاره یوه لاره دا ده، چې پخواني وییونه (لغتونه) یې ذخیره شي او نوي لغتونه په کې جوړ شي. محمدګل خان مومند وایي: ((د یوې ژبې ساتنه هم په دغه شان کېږي، چې د هغې ژبې لغات چې لکه د هغې خزانه ده وساتل شي تر څو چې د لغاتو د ورکېدو په سبب ژبه او د ژبې د ورکېدو په سبب ملت د ادبي فقر او نکبت په بلا ککړ نه شي او د مذلت په توره خاوره کېنني او نهایت نوم یې د روزګار دمخه ځنې ورک نه شي.)) (۱۲)

د ده په نظر که د ژبې لغت قید نه شي، هغې ژبې ته نور لغات داخلېږي او پردي کېږي، هر څوک چې د یوې ژبې د لغاتو قیدول غواړي باید په خپلو همځنګو، ګاونډیو او خپلوانو ژبو پوه وي، چې د نورو ژبو لغات د خپلې ژبې لغات ونه ګڼي او د خپلې هغه د نورو...

www.samsoor.com

په (پښتو سيند) کې د پښتو ژبې په سلګونو لغتونه ذخيره شوي، د هر لغت مانا او تفسير يې په فارسي ژبه کړې ده.

۲- د پښتو ژبې لياره:

پښتو ګرامر په برخه کې د محمد ګل خان مومند ډېر مهم اثر دی چې پر ۱۳۱۷کال د ساپي عبدالعظيم په اهتمام او ليک باندې په لاهور کې چاپ شوی دی، له سريزې پرته (۴۹۵) مخونه لري.

د اثر په پيل کې په (۱۴) مخونو کې په خپله د وزير صيب له خوا يوه علمي او ګټوره سريزه کښل شوې، په سريزه کې لومړی د يو ملت په ژوند کې د ژبې پر اهميت مفصلې خبرې شوي، وايي: ((د يوه ملت په ژبې کې هماغومره سياست، اقتصاد، اجتماعيات، ملي اخلاق، اداب، ملي عادات، ملي رسومات او عنعنات، ټول ملي خصايل او خصايص، حتی په ذهنيت، افکار، حسيات او مدنيت يې نفوذ مينده کوي او هماغومره د هغې ژبې د خاوندانو نامريي برې، د دغې بلې ژبې پر خاوندانو تامينوي...)) (۱۷)

محمد ګل خان مومند ددې کتاب په کښلو کې له زياتو ستونزو سره مخامخ شوی دی، ځکه پر کوم مهال چې محمد ګل مومند ژوند کاوه د بېلابېلو عواملو له امله د پښتو

www.samsoor.com

کتابونو شمېر ډېر زيات نه وو. د ګرامر په برخه کې که د ګوتو په شمېر د ليکلو کتابونو نومونه واخيستلی شو. وزير صيب دې ټکي ته اشاره کړې ده، چې د پښتو ګرامر او قواعدو په برخه کې کتابونه نه دي ليکل شوي او که ليکل شوي هم وي د پردو له خوا ليکل شوي او د دا ډول اثارو ليکل د يو غرض له مخې و، نه د پښتو د خدمت لپاره. دی د دا ډول يو اثر يادونه کوي، چې په اردو ژبه ليکل شوی و.

که څه هم پخوا ((پيرمحمد کاکړ د اتلسمې پېړۍ په نيمايي کې د (معرفة الافغاني) په نامه يوه ښوونيزه (تعليمي) ډوله پښويه کښلې، الماني ګيولډن شتيت تر اوسه پورې لومړی ختيځ پوهاند برېښي چې تر پيرمحمد کاکړ څخه ۲۰-۲۵ کاله وروسته په خپل نوي فرهنګ کې د الماني ديګوري او اويستي ويپونو ترڅنګ يې ۲۱۵ پښتو ويپونه کښلي دي.
پر ۱۲۲۱ل (۱۸۱۰م) کال د محمد ارتضاخان (د نواب امان الله خان زوی) چې فرهنګ ارتضايي نومي څلور ژبي (عربي، اردو، فارسي او پښتو) قاموس دی او پر همدغه کال د کلاپروت ګرامر هم د يادونې وړ دی.
پر ۱۲۲۸ل (۱۸۱۳م) کال د الله يار خان (د نواب محبت خان ورور) عجايب الغات او په هغه پسې (کتاب و خيالات

www.samsoor.com

زماني در لغت و زبان (افغاني). دغه راز د (امدنامهء افغانی) د کړکر پوهې (فعلي صرف) يو بل کتاب چې يو ويي ليک (لغتنامه) را اخلي، د نولسمې پېړۍ په سر کې کښل شوی ښکاري... دغه راز ګيورک مورګن ستيرن، ګايګر، جرمني پوهاند ايوالد ، ميجرليچ، کپتان واګن، راورټي، هانري والتر، الماني ازنيست ترومپ، جيمز دارمستتر، روسي ختيځپوهاند تامانو ويچ لاريمر) (۱۸) او داسې نورو پوهانو د پښتو ګرامر، ويي پوهنې، ويي پانګې ، قاموس ليکنې، آر پوهنې او نورو کې څېړنې او ليکنې کړې، خو دا ليکنې او څېړنې يا د ياد شويو ليکوالو په هېوادونو کې د هغو په ژبه خپرې شوې اويا د محمد ګل خان مومند د اثر (د پښتو ژبې لياره) تر ليکلو وروسته خپرې شوې دي. نو په دې وجه محمد ګل خان مومند د خپل اثر دليکلو پر وخت په پښتو ژبه کې د نورو ژبنيو اثارو له شتوالي څخه بې برخې و او بل دومره جامع ګرامر چې محمد ګل خان مومند وليکه، تر ده دمخه چا نه و ليکلی او هغه کمی چې زموږ په ژبه کې د ګرامري اثارو د کمښت له کبله احساسېده د امکان تر حده يې دا کمښت له منځه يووړ.

www.samsoor.com

محمد ګل خان مومند د خپلې سریزې په پای کې وایي: ((د دغه لاملـه چې زمـا پـه لاس کې اثـار نـه وو چـې تنې څه ګټې اخیستي او اسـتفادې کړي وای، نـو ویـلای شـم چـې د پښـتو ژبې د لیارو او قـواعدو پـه غونډولو کې ډېر سـتړی شـوی یـم، ځکه چې ډېره لټـه او پلټنه یې غوښته. ددغه کتاب پـه ترتیب البتـه د پردیـو ژبـو د کتـابونو نـه اسـتفادې شـوې او پـه هغـه ترتیـب سـره لیکـل شـوی، امـا پوهـان او علمـاء صـاحبان پوهېږي، چې د ژبې لپـاره (قواعـد) څـه د ترجمې کـار نـه دی، چې له بلې ژبې څخه ترجمه شي، کېدی شي چې زمـا تتبعـات بشپړ نه وي یا څه رانه پاتې وي، نو ځکه زه به همدغه حکم نه کوم چې دغه کتاب غلطي او سهوه نه لري. هر ډول چې وي زه د پښتو او پښتنو پخوانی مین او خادم یم ځان مسعود بـولم چې دغسې وخت کې څښتـن تعـالی جل وعلی شـانه، ماتـه د دغه کتاب د تالیف توفیق راکړ. هیله کوم چې دغـه کتـاب د استفادې موجب هم وګرځي او د پښـتنو او پښـتو د شـایقینو له خوا یو کوچنی چوپړ وګڼل شي.)) (۱۹)

ددې کتـاب لـومړۍ برخـه صـرف دی، چـې دې کـې د پښـتو توري، د تورو ډولونه، ضوابط، خج، د تورو وتو ځي، نوم، د نومونو خاصیت، ډولونه، د نومونو اوښتنه، صفت، د صفت

www.samsoor.com

ډولونه. ضميرونه، د ضميرونو ډولونه، فعلونه، د فعلونو ډولونه او ادات راغلي دي.

دويمه برخه يې پښتو نحو ده، چې په دې برخه کې نيمګړي ترکيبونه، بشپړ ترکيبونه، اصليه جمله، فرعيه جمله، مطلقه او مقيده جمله څېړل شوي دي.

د اثر درېيمه برخه مصادر دي، چې په هغې کې د پښتو (۱۵۶۶) بېلابېل مصادر معرفي شوي دي. د دې اثر په باب بل د يادونې وړ ټکی دادی، چې د پښتو ژبې په نسبتاً پخواني ليکدود ليکل شوی دی، چې اوس د پښتو ژبې په ليکدود کې يو لړ بدلونونه راغلي دي.

مثلاً د پښتو دغه توري (ډ، ړ، ڼ، ټ) په کې په دې ډول ليکل شوي دي:

ډ = د تر (د) څخه يې لر غټ ليکي.

ړ = ر تر (ر) څخه يې لر غټ ليکي.

ڼ = نړ

ټ = ت

دغه راز د کلمو په ترلو کې له اوسني ليکدود سره ډېر توپير په کې ليدل کېږي، دا لاندې څو مثالونه يې د بېلګې په توګه وړاندې کوو:

د پښتو ژبې لياره	اوسنی ليکدود
کره ی	کری
ليدله ی	ليدلای
ستړه ی	ستړی
سوه ی	شوی
نيوله يی	نيولای

او داسې نور مثالونه.

۳- لنډکی پښتو او پښتونواله:

(لنډکی پښتو) د محمد ګل خان مومند هغه رساله ده، چې د مرحوم استاد عبدالروف بېنوا د هغې ګيلې په ځواب کې، چې له پښتنو مشرانو څخه يې کړې وه او پر ۱۳۲۷ل کال په کابل مجله کې خپره شوې وه، ليکل شوې ده او پر همدې کال د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې ده. دغه راز استاد بېنوا دا رساله د اوسني ليکوال په درېيم ټوک کې هم د درېيم ځل لپاره خپره کړې ده.

د محمد ګل خان مومند د ځواب يوه برخه دلته راوړو:

((زما غښتلی ورور بېنوا صاحب!

www.samsoor.com

زه ښه روغ نه یم، نو ځکه لیک او لوست زیار راپېښوي که ډېر ضرور نه وي نه یې کوم بې دغه سرې کال ختهې مې هم درلودې چې درست کال د ورغومي د میاشتې ترسره پورې په هغو اخته وم. په ژمي کې ختهې درېدلې وې او وزګارتیا وه، نو کله کله به مې د کابل مجلې را واخیستلې او څو کرښې لیا کوم مضمون او مقاله به مې ولوستله، څو ورځې مخکې مې په ۲۰۱ ګڼې کې د غښتلي غروال «چې نوم او کام یې نه پېژنم» د ځواب په ترخ کې زما او د ځینو نورو پښتنو نه ستا ګیله ولوستله. که څه هم ته حق لرې خو موږ معذور یو او زموږ عذرونه نه دي څرګند.

زما خو بې نورو معاذیرو یو عذر د صحت ورانوالی دی، که نه دغه خو رښتیا ده چې پښتو یوازې ستا لیا د څو کسو نه ده، پښتو د پښتنو نیکونو نه راپاتې میراث دی، چې په دغه کې درست پښتانه برخه لري او درست پښتانه بشپړه ګټه تنې اخیستلای شي، خو وېشلای یې نه شي... د پښتو تشریح چې د انساني، اسلامي او پښتني فضایلو بیان دی او د پخوانو پښتنو د اخلاقو، ادابو، عاداتو، دود او دستور او د ژوندانه د ډول او رواج ښوونه ده حقیقتاً خورا ګران کار دی او د هرچا د لاسه نه دي پوره، لکه چې متل دی چې

www.samsoor.com

(پښتو چا ترسره کړې نه ده) همدغسې چا بشپړه څرګنده کړې هم نه ده...)) (۲۰)

په لنډ ډول پښتو او پښتونواله نومي اثر کې د ژبې، پښتو او پښتونوالې په باب د وزیر صیب درانه افکار ځلېدلي دي. دی په دې اثر کې د پښتو او پښتونولۍ هر اړخیز او جامع تصویر او تعریف وړاندې کوي، د یوه پښتون کرکټر ځانګړنې بیانوي او پښتو او پښتونولي د یوه مقدس، لوړ او پراخ قانون او ائین په توګه موږ ته راپېژني.

۴- روزنه:

د وزیر صیب محمد ګل خان مومند بل اثر دی، چې تراوسه پورې چاپ شوی نه دی. مرحوم استاد بېنوا د (اوسني لیکوال) په دریم ټوک کې د دې اثر یادونه کړې، خو د څرنګوالي په باب یې څه نه دي ویلي.

۵- پخلی:

پخلی د محمد ګل خان مومند بل اثر دی، چې استاد بېنوا یې هم یادونه کړې، خو د څرنګوالي په باب یې څه نه دي ویلي. دغه راز د اصلاح ورځپاڼې د ۲۸/۵/۱۳۴۳ ل کال په ګڼې کې هم ددې کتاب یادونه شوې، خو په تفصیل سره پرې څه نه دي لیکل شوي.

www.samsoor.com

۶- پښتني تربیه:

پښتني تربیه هم د وزیر صیب محمد ګل خان مومند یو بل اثر بلل شوی، چې د اصلاح ورځپاڼې په ۲۸/۵/۱۳۴۳ل کال په ګڼه کې یې یادونه شوې، خو په تفصیل یې پرې څه نه دي لیکلي.

۷- پخواني ملي او ادبي اصطلاحات:

د اصلاح ورځپاڼې د۲۸/۵/۱۳۴۳ل کال نېټې د ګڼې له مخې د محمد ګل خان مومند یو بل اثر دی، چې چاپ شوی نه دی او د قلمي نسخې په توګه په دې اثر کې پخواني ملي او ادبي اصطلاحات راغلي دي. ددغه اثر په باب باید ووایم، چې د غزني یوه روښنفکره او سپدونکي (غلام جیلاني خان) ماته وویل: ((زموږ د ځوانۍ شپې ورځې وې، نو موږ به څو تنه روښفنکره ځوانان وخت پر وخت د بابا لیدو ته ورتلو، د هغه د ژوند وروستي کلونه وو، یوه ورځ یې موږ ته وویل، چې ما د متلونو او د پښتنو د پخو خبرو په باب یو کتاب راپیل کړی، په دې کې مې یو شمېر متلونه راټول کړي دي.)) نو زما په ګومان کېدی شي (پخواني ملي او ادبي اصطلاحات) د وزیر صیب محمد ګل خان مومند همدغه اثر وي، چې پورته مو یادونه وکړه.

www.samsoor.com

ددغو یاد شویو اثارو «روزنه، پخلی، پښتني تربیه او پخواني ملي او ادبي اصطلاحات» قلمي نسخې اوس زما په واک کې نه شته، چې د نوموړو اثارو د څرنګوالي په باب بشپړې څرګندونې وکړم. خو «زموږ غازیان» اثر د ښاغلي مولف محمد ولي زلمي په قول: «د محمد ګل خان مومند یو وراره محمد پتنګ نومېده، چې د ده تر مړینې وروسته یې د ده د ځینو اثارو په خپرولو کې توجه کوله.» (۲۱) نو شاید د نوموړو اثارو قلمي نسخې هم له نوموړي سره خوندي وي.

دغه راز د وزیر صیب محمد ګل خان مومند دوه لیکنې چې د ده په خپل لاس کښل شوي، د هېواد له نومیالي محقق حبیب الله رفیع سره موجودې دي چې تراوسه چاپ شوي نه دي.

دا لیکنې هم د وزیر صیب د متفرقه لیکنو له جملې څخه دي:

۱- سیمه: د ګڼ هېواد او خصوصاً د پښتنو د هېواد د ساتنې او ګڼ مدافعیت په اړه مطالب لري.

۲- مېلمستوب: مېلمستیا او بلنه ده، په مېلمستیا عمومي بحث او دا چې پښتانه په مېلمستیا کې ډېر ېپاوړي دي خصوصي بحث کوي.

www.samsoor.com

۳- تهوکې: په دې مضمون کې تهوکې په جایزو او ناجایزو برخو وېشي، جایزې له اسلامي او پښتني ادابو مخالفې نه بولي او ناجایزې له داړو سره مخالفې ګڼي.

ب- په ادبي برخه کې:

دمحمد ګل خان مومند د ژوند زیاته برخه او ورځنۍ چارې د دولت پر اداري کارونو، پر پښتو پالنې د نوي پښت پر روزنې او د مهمو ژبنیو علمي اثارو پر لیکلو تېر شوی، تراوسه پورې چا د محمد ګل خان مومند د ځانګړو تخلیقي ادبي اثارو په باب څه نه دي لیکلي، خو د شعرونو پخې بېلګې یې په لاس کې شته،د هغو د څرنګوالي له مخې ویلی شو، چې محمد ګل خان مومند د شاعرۍ د اوچتې قریحې او لوړ استعداد خاوند و او ښایسته ډېر شعرونه به یې لیکلي وي. دلته یې لومړی د بېلګې په توګه یو تهته شعر راوړم او بیا به پرې لنډې خبرې وکړم.

پښتونواله

نیکه پلار مې پښتانه وو یم پښتون
زمری یم، زمرزی یم، زمربون

www.samsoor.com

زه پښتون يمه ښکاره يم لکه لمر
و غليم ته تل ولاړ يم لکه غر
ماته ورځ د ننداري ده ورځ د جنګ
ورته دروم په اتڼ او په غورځنګ
د غورځي غرونه زما لکه ثنا
برېښېده د توري زما لکه برېښنا
د زمري په څېر غورځی کړمه غړمبېږم
لوړ لوړ غرونه لکه توی غوندي بهېږم
پر غليم باندي چي راشي زما وار
اسماني تندر به وي زما ګوزار
زه پښتون يمه پښتو باندي ځرګند
که دا نه وي زه به يمه خوشي شند
پاتي مړې مي له پلاره ده پښتو
ده پښتو او پښتونواله د پښتو
پښتو زده کړه ده د علم او کمال
پښتونواله ده ښه توره او ښه ډال
ښه خويونه ديانت مو ده پښتو
ښه دودونه او اداب د پښتنو
پښتونواله پښتانه هوسوي

www.samsoor.com

پښتونوا له پښتانه به لوړوي
په پښتو باندې وطن ګټلی شوی
په پښتو باندې وطن ساتلی شوی
هم به بیا وي په پښتو باندې ګټل
هم به بیا وي په پښتو باندې ساتل
پښتو کړمه، پښتو وایمه زه تل
ده لالی زما پښتو نه لرم بل
سر او مال مې دواړه جار دي تر پښتو
ژوند او مړینه مې نثار دي تر پښتو
پښتانه که د پښتو پر لورو ځي
دا نړۍ او ها نړۍ کې دي خوندي
پښتانه او پښتونوا له دې وي تل
له پخوا نه یو په لس او یو په سل (۲۲)

که موږ د وزیر صیب دې شعر او ځینو نورو شعرونو ته په ژور نظر وګورو، نو وینو چې د ده په شعرونو کې هم د پښتو پالنې، هېواد پالنې او پر ځان باندې د باور پیاوړې روحیه لیدل کېږي. دی د یوه پښتون په توګه د دښمنانو پر ضد جنګ ته د زمرې په څېر وردرومي، لکه خوشال بابا غوندې د

www.samsoor.com

غره په شان ورته په مخ کې ودرېږي او لکه امیر کروړ جهان پهلوان د جنګ په میدان کې خپله توره چلوي. خپله خپلواکي له چانه په زاریو او خیرات نه غواړي او دا لوی نعمت د تورې او ډال په واسطه خپلوي. هغه لکه یو دردمن مین له پښتو سره مینه لري، پر پښتو مین دی، هغه د پښتو ژوند لوی نعمت ګڼي او دا کار د زړه له کومې کوي، د تجمل او سینګار لپاره یې نه غواړي. هغه پښتو یو ټولنیز قانون بولي او لارویان او عملي کوونکي یې د زغم او اتلولۍ خاوندان. په شعرونو کې یې (که د همغه وخت د شعرونو په پرتله) یې په پام کې ونیسو، هنریت، جذابیت، تبحر، روانتیا او ساده ګي لیدل کېږي او په زیاتو سوچه پښتو کلمو یې پوښلي او ښکلي کړي دي. تر ډېره حده یې د نورو ژبو د کلمو له راوړلو څخه ډډه کړې ده.

په لنډ ډول ویلی شو، چې شعرونه یې په شکلي (جولیز) لحاظ، ساده، عام فهمه او د پښتو په ځانګړو وییونو ښکلي کړای شوي دي او په محتوایي لحاظ یې، پښتو، پښتونولي، هېواد پالنه او ملت پالنه د شعرونو مرکزي فکر جوړوي.

www.samsoor.com

د کمیت لـه پلوه د وزیـر صـیب د شـعرونو پـه بـاب دومـره ویـلای شـو، سـره لـه دې چـې پـه مسـتقل ډول دده د شـعرونو کومه ټولګه تراوسه نه ده چاپ شوې خو د شـعرونو لـه قـوت، د شعر پر ارکانو له حاکمیت او د شعر له نورو بېلګو څخه یې څرګندېږي چې د شـعرونو ځـانګړې مجموعـه یـا مجموعـې بـه یې درلودلې.

www.samsoor.com

دربیم خپرکی

محمد ګل خان مومند
د نورو له نظره

محمد ګل خان مومند د پښتني تاریخ یو داسې شخصیت دی، چې د ځینو نورو پښتنو مشرانو په څېر یې شخصیت له څو بعدونو څخه جوړ دی، هغه که له یوې خوا ښه پوځي و، نو له بلې خوا ښه ادیب او لیکوال هم و، هغه که له یوې خوا ښه سیاستوال و، نو د ملي مشرتوب، جرګه مارۍ او مرکې د ځواک وړانګې هم په کې ځلېدې. د محمد ګل خان مومند د شخصیت ژوند او اثارو په باب یو شمېر بهرنیو او کورنیو لیکوالو څه ناڅه لیکنې کړې دي، خو دا لیکنې دومره جامع او زیاتې نه دي، چې د وزیر صیب د شخصیت او اندو ژوند پوره جاج دې ترې واخیستل شي. خو په ولس او زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې د هغه په باب ډېر څه شته،

www.samsoor.com

کیسې شته، روایتونه شته، نکلونه شته، یادونه، خاطرې او ډېرې نورې نا لیکلې خبرې.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه ډاکټر پیچکا چکوسلواکیایي د محمد ګل خان مومند یادونه کوي، هغه د پښتو یو لوی عالم بولي او په خپل اثر «پښتو خجخېړنه» کې د محمد ګل خان مومند له اثارو څخه ګټه اخلي.

استاد عبدالروف بېنوا هغه د پښتنو د یو مشر او مبتکر لیکوال په توګه راپېژني او په «اوسني لیکوال» کې یې پېژندنه داسې کوي: «خو دلته دی د وزیر یا رئیس په حیث نه معرفي کوو، بلکې ده ته د پښتنو، پښتو او پښتونولۍ د یوه لېوال مشر او مبتکر لیکوال په نظر ګورو. مبتکر یې ځکه بولو، چې ده د پښتو ژبې د لیکنې او ګرامر لپاره له ځانه د تورو نوي شکلونه او نوي تعبیرونه منځته را ایستلي وو، چې د ده ځینې اثار په همغو اشکالو او تعبیرونو چاپ شوي هم دي.» (۲۳)

«پښتونستان» نومې اثر لیکوال، عبدالمنان دردمند یې د پښتنو د نومیالي مشر په توګه راپېژني. د «زمونږ غازیان» مولف محمد ولي زلمی یې د ملي مشر، ستر خدمتګار، د پښتو ژبې د پالونکي او غازي په توګه معرفي کوي.

www.samsoor.com

استاد محمد اصف صمیم یې د یو بشپړ پښتون کرکټر او د خپلو ایډیالونو د اتل (زما اتل) په توګه راپېژني او همدا رنګه نور لیکوال یې په نورو درنو نومونو او القابو یادوي. خو څرنګه چې په عمومي ډول افغاني ټولنه له لیک لوست څخه بې برخې ده، نو هغومره چې زموږ د اتلانو په باب زموږ د خلکو په زړونو او فکرونو کې یادونه پراته دي، هغومره نه دي لیکل شوي، ډېر داسې یادونه او خاطرې زموږ د ګړنې (شفاهي ادب) برخه ګرځېدلي دي. په عوامو کې محمد ګل خان مومند ته د ((بابا)) او ((دادا)) لقبونه ورکړل شوي او دا هغه لقبونه دي، چې پښتني ولس یې خپلو مشرانو او خدمتګارانو ته د هغو د لویو قربانیو په بدل کې ورکوي او هرڅوک ((بابا)) او ((دادا)) کېدی نه شي.

د محمد ګل خان مومند په باب زموږ د هېواد له یو زیات شمېر روښاندانو، ټولنیزو شخصیتونو، قومي مشرانو او ولسي خلکو سره ډېر یادونه، روایتونه او حکایتونه شته، چې د ټولو بیان یې اوس زموږ د دې لیکنې له حوصلې څخه وځي. یوازې د هېواد د هغو څو تنو لیکوالو او مخورو نظرونه به دلته راوړم، چې ما ورسره د هېواد په اوسنیو کړکېچنو شرایطو کې ولیدل او د هغو نظرونه مې راواخیستل.

www.samsoor.com

((د قام غمخور محمد ګل خان مومند))

((که څو تنه خانان، زمیندارن، سوداګر او درباریان څنې وباسو نور نو د پښتنو ژوند ستړی ژوند دی او دا ستړی ژوند د دوی د ژوندانه د خرابو شرطونو زېږنده ده.

ددې کم بختـه ستړي او سرګردان قـام سـارا شـین تراوسه پورې لالهانده کوچیانی ژوند لري، نن دلته سبا هلتـه- چېرې چې یې ښه، هلته یې شپه- عمرونه یې په کوچ وبار کې تېر شول، په کېږدۍ کې زېږي، پـه کېږدۍ کې لـویېږي او پـه کېږدۍ کې مري، اویا کلن زاړه او برنـې لنګې پلې پـه اوښـو پسې منډې وهي او پـه هر شـواخون چې وي ځانونه مزلـه تـه رسوي، تراوسه پورې لا دا اسکېرلي ټاکلی وطن نه لري او نه یې ټاکلې هدیره په نامه ده، د یوې کورنۍ پلار که د بابا غـره پـه لمنو کې ښخ وي، کېدی شي چې د دغې کـورنۍ مـور د اباسین په غاړو کې خاورو ته سپارل شوې وي.

www.samsoor.com

سره له دې چې ویل کېږي پاچهي د دوی د قام (پښتنو) ده، خو دوی تراوسه پورې لا د کور، کلا او باغ و پټي ځښتنان نه شول او د پښتو تنهاکې یې ورکې خو څه حتی لرې نه شوې.

دوی د رمو او تَووُ د ژغورنې لپاره له خونخورو لېوانو سره خپرې لګوي او د ځانونو او اولادونو د ساتنې لپاره له سرکښو اقلیمي توپانونو سره ډغرې وهي، کله یې سېلونه کېږدۍ وړي او کله یې مالونه، کله یې ټکې پر رمو او تَووُ لوېږي او کله یې پر کلیو او کېږدیو.

وړیء چې د دوی تر ټولو غټ عاید دی، خدای ناترسو ښاري سوداګرو سترګې ورته ډمارلې دي، د سکول په وخت کې د کوچیانو لارې نیسي او وړیء په نیمه بیه ځنې ترلاسه کوي، د ښارونو خلک د دوی د مالونو په غوښو او غوړو اربوده دي، خو دوی په تروو او پیاوو ګېډې مړوي، د اروانښاد مولانا سیقي په قول جامو ته دوی څکه کالي وایي چې په کال کې که یوه جوړه ورمیسره شوه، ځانونه نېکمرغه شمېري، د ښځو ملاوې یې ماتې شولې، چې د لرو ګودرونو یا ژورو څهانو څخه په ژیو او ګړیو کې اوبه راوړي.

هغه پښتانه چې په کلیو کې مېشته دي او دیشین بلل کېږي، له څو تنو خانانو او زمیندارانو پرته نور د کښت و کر

لپاره کافي ځمکې او ډېرى يې حتى بېخي ځمکې نه لري، ځينې يې د بل بزګرۍ او مزدورۍ ته اړ دي او ځينې يې په لمنو، ځادرونو او بوجيو (بوريو) کې خاورې د غرو لمنو ته په څه ستونزو او سترياوو خېژوي، نازولي زوزات او خواخوږي تورسرې ورسره کار کوي او هلته پټي سازوي او د بارانو په هيلو څو دانې تخمونه په کې پاشي، په کوم کال چې اسمان پر ونه رحمېږي او کافي بارانونه ونه شي، حاصل خو پرېږده تخم يې هم هدر ولاړ شي دا کم بخت او د خداى له نعمتونو څخه بې نصيب قام جوار ترخه کوي، چې لږ وخوړل شي، که ځينې پښتانه واړه پټي ولري د تربرو سترګې پرې سرې وي، د پښتنو متل دى: ((د بل په لاس کې مړې غټه ايسي))، په لږه پلمه تربرونه يو د بل مرګ ژوبلې ته لېچې راوغزوي او يو د بل په مغزو ماتولو خپله باتوري ښکاره کوي، خوشال خان خټک څه ښه ويلي دي:

پښتانه واړه بد خوى دي کور په کور کاندي غورزى
يو چې سر کاندي لږ پورته بـــــل يــې ووهـې مـغزى

يو تربور چې ووژل شي، بل تربور له کلي کډه په شا کړي، خپل هر څه پرېږدي د کسات له بېرې له خپل ولسه وتښتي او په نورو ولسونو کې پناه واخلي، د وژل شوي تربره ورونه او

www.samsoor.com

زامن ټوپک په لاس د خپل خوني دښمن په لټه کې وي او خوني تربور د خپل مرګ په انتظار کې وي پر سر يې توره ټوټه په اومږي سپنسي ترلې وي، جريب نيم ځمکه چې يې په کلي کې درلوده، هغه شاړه پاته شي او دی له خپلو اولادونو او ښځې سره در په در ګرځي، دا شوه تربورګلوي.

د پښتنو پېغلې د پلار پر کور زړېږي، ځوانان بې د ولوره او بابيرې توان نه لري، ځوانان زاړه شول خو د اولادو څښتنان نه شول، د چا چې بيا اولاد شته، هغه بېوزلي په لړه ناروغۍ د اخرت په سفر ځي، طبيب نه شته، روغتون نه شته، دوا نه شته، ځکه نو ناروغانو د علاج او دوا پرځای دم دعا او تاويزونو زيارتونو ته مخه کړې ده او د دوی په فکر د افسونونو په زور ځانونه او اولادونه د پيريانو له پټو حملو څخه ژغوري. کوم کوچنيان چې د ژوندانه په قافله کې د کوي، شري، تورې غاړې او داسې نورو تر غاښو اوړي د هغو بيا د ښوونې او روزنې لپاره مکتبونه نه شته، مدرسې نه شته، معلم نه شته، مدرس نه شته، کتاب نه لري او کاغذ و قلم نه پېژني.

له بده مرغه پښتانه له صنعته بد وړي، د دوی په ټولنه کې کسبکارو ته په کمه سترګه کتل کېږي، حتی سيالان يې نه

ګڼي. دوی خو بانک نه پېژني او تجوري نه لري، پخوا به یې د سپینو سکې په ګړیو او منګیو کې تر خاورو لاندې ښخولې اوس یې بیا بډستنو کې ګنډي، لوټونه ښه نه پېژني، زیاتره جعلي لوټونه پر دوی تېرېږي.

زیاتره پښتانه په کوچیانو مېلو (مېنو) کلیو، بانډو کې زېږي، بې له دې چې د نورو ثقافت او مدنیت ووینې او یا له هغو څخه څه د ځان کړي، مري، ځکه نو د دوی کوچیانی او کلیوالي ثقافت هغه د شلو پښتو وړاندې ثقافت دی او نوښت په کې په اسانۍ سره ځای نه دی پیدا کړی، دا وو کوچي او کلیوالي پښتانه.

اوس به راشو ښاري پښتنو ته:

څومره چې کوچي او کلیوالي پښتانه پر خپل ثقافت ټینګ دي، هغومره ښاري پښتانه د خپل ثقافت په خوندي کولو کې سست او بې پروا دي، په تېره بیا په ګډوله ښارونو کې، چې هلته نور قامونه هم د دوی په څنګ کې پراته وي، ښاري پښتانه ډېر ژر د پردیو تهذیبونو او ثقافتونو پیروي کوي او خپل ارثي ثقافت او په تېره بیا ژبه د نا پښتنو ګاونډیو په څنګ کې خورا ژر له لاسه ورکوي، له نورو قامونو سره چې د

www.samsoor.com

دوستي او خېښي وکړي، د هغو دود و دستور چټک مني، له کليوالو پښتنو سره يې اړيکې که ونه شلېږي سستېږي خو هرومرو، متين خان اندړ راته وويل: يو وخت زه د کابل په چاردهي کې جبارخان کلا ته ولاړم، چې له رئيس تميز عبدالرب خان اندړ سره ووينم، کلا ته نژدې د ده زوی په مخه راغی د پلار پوښتنه مې ځنې وکړله، ده راته وويل: «او کتی قومايش در مهمانخانه شيشته»

تاسې وګورئ د پلار قوميان د ده قوميان نه شول، ځکه چې هغه په پښتو خبرې کوي، دی پارسي وايي او په پښتو نه پوهېږي يا يې نه وايي، ده دريشي اغوستې ده او هغو خپل پښتني کالي، هغو پګړی تړلي دي او دی لوڅ سر دی.

په ګډوله ښارونو لکه کابل او هرات کې اوسېدونکي پښتانه د دغې اثر پذيری او انفعال ښې نمونې دي، په دغو ښارونو کې چې له لسو تنو سره وپېژنئ، ښځه به يې هرومرو درته ووايي: «مه هم اوغان استم» او که داسې ادعا د ځان په باب ونه کړي دا خو هرومرو درته وايي چې انا مې پښتنه وه،

يو وخت زه په لېننګراد کې وم، د ختيځ پېژندنې له پوهنځي ښځه تليفون راته وشو: «يو ډاکټر د عالي تحصيلاتو په نيامت له افغانستان (کابل) ښځه دغه اوس رارسېدلی او ستا

په لته کی دی» ما چې په ټلیفون کې له هغه نوي مېلمه سره خبرې وکړلې ومې نه پېژانده، خو د وطنداری په خاطر مې ورته وویل: «دغه دی دستي دررسېږم زما لاره څاره»- زه چې پوهنځي ته ورغلم له نوي راغلي وطندار مېلمه سره مې روغبړ وکړ، اب شي ژیت (لیلیې) ته مې بوت، ځای مې ورونیوه، ښاغلی ډاکټر... چې خدای په امانی راسره کوله، تر کور ودانۍ ویلو وروسته یې دا هم راته وویل: «مادر کلان مه نورزایي بود»

مفکر محمد ګل خان مومند (۱۳۰۳هـ ق زوکړی) د خپلې زمانې یو باخبره، پوه او ځیرک منصبدار و، له اګاهۍ، پوهې او ځیرکتیا سره یې د قام درد او خواخوږي هم درلوده او د پښتنو دغو بدو ورځو ته ښه ځیر و، ده ډېرې شپې د پښتنو د غمخورۍ په فکر کې سبا کړلې او ډېرې ورځې د قام په غم کې لالهانده کرهرانده پرې تېرې شولې، پای ته یې وپتېیله هر راز چې کېږي د کم بختو پښتنو د ثقافتي پرمختګ، سیاسي وینښتابه او اقتصادي نظم هر کار ته به هرومرو وردانګي او څو یې وسه رسي د قام ماته ببړۍ به د ژغورنې غاړې ته پورې وهي، هر څوک د هر کار تر عهدې نه شي وتلای، سترو کارونو ته ستر همتونه په کار دي، دا مفکر او

www.samsoor.com

هوډيالى محمد ګل خان مومند و، چې د قام ماتي بېړۍ ته يې اوږه ورکړله (خو افسوس چې تر غاړې ونه رسېدله) او خپل توان او قدرت يې د دوی فرهنګي او اقتصادي ودې ته وقف کړ.

ده په فرهنګي برخه کې د قام ژبې (پښتو) ته توجه وکړله، تر ټولو دمخه يې په ۱۳۱۱ ل کال کې هغه وخت چې دی د دغه ولايت رئيس تنظيمه و پښتو انجمن جوړ کړ، د کندهار جريده (طلوع افغان) يې درسته پښتو کړه، په خپله يې قلم راواخيست پښتو سيند (د ۱۳۱۲ل چاپ) يې وليکه، چې تر ثلورو زرو زيات پښتو لغتونه په کې معنا شوي دي، د حرفونو (تورو) حرکات و سکنات يې په مخففاتو ښوولي دي، د مصدرونو په برخه کې يې اشتقاقي تفصيلات هم شته يعنې د زمانو په لحاظ يې د صيغو اشتقاق ته هم اشارې کړي دي.

د مفکر محمد ګل خان بله مولفه د پښتو ژبې لياره (د۱۳۱۷ چاپ) نومېږي چې د پښتو ژبې صرف ونحو، يې په کې څېړلې ده، د دغه کتاب په درېيمه برخه کې يې ۱۵۲۲ مصدرونه د al,edal,wal,kawal د شاونديو، د وېش له مخې راوړي دي، د دغې برخې يوه ښېګڼه دا ده چې د هر مصدر،

www.samsoor.com

متمم مصدر يې (که په ژبه کې وي) هم راوړی دی لکه له ((ليدل)) سره ((وينل)) او له ((کتل)) سره ((ګورل)) او داسې نور...

مفکر محمد ګل خان د دغو دواړو کتابونو په ليکدود کې هم نوښتونه لري مثلاً: ټ يې ت، ج يې ح [1] - ډ يې د، ړ يې ر، ڼ يې نړ ليکلی دی او د کلمې په منځ کې زور يې په (ه) ښوولی دی، لکه سړه ی (سړی) کټوره ی (کټوری) او داسې نور..

د ماموريت په وخت کې چې به مفکر محمد ګل خان په هر ځای کې و هلته به د پښتو ژبې او ادب د پوهانو انجمن جوړ و، ده به پښتو پوهان تشويقول چې په خپلو اثارو، پښتو ژبه غني کړي- کتابونه وليکي، لغتونه راټول کړي او د پښتو ګرامر وڅېړي، ده غوښته چې پښتنو کوچنيانو ته دې تعليم په پښتو ژبه وشي، ولې چې په بله ژبه کې تعليم او تحصيل د شاګرد ډېر وخت نيسي او پر ذهن يې درونډوالی زياتوي.

---

(1) د ((ج)) لپاره د ((ح)) شکل تر محمد ګل خان مومند دمخه هم کارول شوی دی (و ګ. د ايچ. رتن چند کندهاري رهنمای پښتو چې پر ۱۸۹۲ع کال په کوټه (کويټه) کې چاپ شوی دی) ما چې د کابل چاپ خيرالبيان د مقدمو په برخه کې (۷۴مخ) ((ح)) شکل د وزير محمد ګل خان مومند ايجاد بللی دی، سهي خبره نه ده هغه وخت ما د رتن چند کندهاري رهنمای پښتو نه وه ليدلې. (رشاد)

www.samsoor.com

مفکر محمد ګل خان د پښتونوالي پر مثبتو رواجونو ټينګ و او نور پښتانه يې هم د پښتونوالي د ګټورو دودونو باندې ټينګار ته تشويقول. له دروه و درغل، درواغو او غوره مالۍ څخه يې ډېر بد وړل او ويل به يې دا عادتونه او خصلتونه نه يوازې د دين له پلوه غندل شوي دي، بلکې په پښتونواله کې هم دغو خصلتونو ته د کرکې او نفرت په سترګه کتل کېږي او د پښتني فضايلو له منځه وړونکي دي. ده چې په خپل ژوند کې څومره سياسي تقوی، پاک نفسي او له قام سره خواخوږي درلوده له نورو خلکو څخه يې هم د دغو فضايلو هيله درلوده او خلک به يې دغو چارو ته تشويقول. وزير صاحب محمدګل خان خورا صريح اللهجه او پر حق ټينګ سړی و، علي احمد خان «والي» چې په ننګرهار کې د پاچهي اعلان وکړ، ده په ښکاره ډول له دغه اعلان سره مخالفت وکړ، هر څه ايرادونه او تهديدونه چې ورکړل شوه له خپلې هوډې څخه نه واوښت.

د مفکر محمد ګل خان پام د قام د ځوانانو د تربيې په څنګ کې د قام اقتصادي بهبود ته هم اوښتی و، د هندوکش په شمال کې ډېرې سرکاري ځمکې خورا شاړې پرتې وې او به بېکارې بهېدلې او شاړې ځمکې ځنګلونه کېدل، د سيمې

www.samsoor.com

خلکو د کرنې په کار کې ځانونه ډېر نه زهیرول، د للمې لپاره ډېر دښتونه او راغونه د دوی په واک کې وو فقط یوې او تخم یې له دوی څخه غوښت، نور به نو اقلیمي شرایطو (موسمي بارانونو) کښتونه وریخول، په پراخو دښتو او ویړو راغو د سیمې د خلکو وس نه رسېده چې ټول وکري او حاصل ترې واخلي، خو په افغانستان کې ځینې سیمې په تېره بیا د پښتنو ټاټوبي داسې وو چې غلو دانو یې د سیمې خلک نه شوای مړولای، ځمکې نه وې چې وکرلې شي، د سیمې خلک به دې ته اړ وو چې د مزدوریو لپاره د هندوستان لټو ته ولاړ شي او غنم و جوار له هندوستانه راوړي.

مفکر محمدګل خان دغه بې ځمکې خلک او کوچیان په منتونو په زاریو زواوو وروبلل او بې خاونده ځمکې یې د هندوکش په شمال کې پر وېشلې، ده په دې کړو د هندوکش د شمالي برخو ډېرې بې خاونده او بې حاصله ځمکې حاصل خېزې کړلې او د وطن بېکاران یې په کار واچول، د نورو له مزدوریو یې راوګرځول او د خپل ملک په ودانۍ یې اخته کړل، د ملک حاصلات یې زیات کړل او وږې سیمې یې د خپل ملک په حاصلاتو مړې کړلې.

مفکر محمد ګل خان د قره قلي پوستکو انحصاري سوداګري د جهودانو له لاسه وکښله، د سیمې خلک یې تجارت ته تشویق کړل، د «ښتیا» او «یوالي» په نومونو یې په مزارشریف او بلخ کې شرکتونه جوړ کړل چې وروسته دغه شرکتونه په خپلو سوداګریو کې ډېر پرمخ ولاړل او د ښو بانکو څښتنان شول.

د رسمي ماموریت ترختمېدلو وروسته هم د محمد ګل خان تاتوبی د پښتو ژبې او ادب د پوهانو او هوا خواهانو ټولنځی و. مفکر محمد ګل خان تر مرګه پورې (۱۳۸۳هـ ق) د پښتنو د بهبود چرتونه وهل.

زما ښه یاد دي د افغانستان د خپلواکۍ د بیا اخیستلو څلوېښتمه کالیزه وه، فخر افغان (عبدالغفارخان) هم کابل ته راغلی و، په بابر باغ کې د خوشال لیسې او رحمان لیسې ځلمیو شاګردانو رسم ګذشت ورته وکړ، تر رسم ګذشت وروسته اتڼونه پیل شول د شاه جوی د خروټیو اتڼ چیان هم راغلي وو. دوی چې اتڼ کاوه رنګه دسمالونه یې په لاس کې وو او هغه به یې د اتڼ له حرکتونو سره سم ښورول، قام پال محمد ګل خان مومند چې د فخر افغان پاچاخان ترڅنګ ناست و، د خروټیو د اتڼ دغه خصوصیت یې خوښ نه شو،

www.samsoor.com

ناڅاپه ودرېد او خپله لکړه يې د اتڼ له حرکاتو سره سمه د توري په دود ښوروله او څرخوله، خروټيو اتڼ چيانو ته يې ور ږغ کړ: ((وغورځوئ دا د تور سرو ځپوني (د سمالونه)، ستاسې پلرونو او نيکونو په اتڼ کې تورې ګرځولې او تاسې د ښځو په شان ځپوني ښوروئ.))

وزير صاحب محمدګل خان په دغو کلو کې د ګوزڼ په ناروغۍ مبتلا و، پښو يې ښه ملګري نه ورسره کوله، خو بيا هم له دغې ناروغۍ سره يې له تورو سره د اتڼ حرکتونه د پښتنو ځوانانو د روزنې په خاطر تمثيل کړل.

محمد ګل خان او پاچا خان دواړه اوس په مړو کې نه شته (خدای(ج) دې دواړه وبخښي) د پښتنو لښکر، بې قافلې شوی دی او قافله هم سالار نه لري، زه ګومان کوم، د دې بې سالارې قافلې خطرناکې ايندې ته به دغه دواړه لارښوونکي مشران(رح) هېښ پاته وي او په ډېر حسرت به دغو پر شلو لارو روانو پښتنو ته ګوري.)) (۲۴)

www.samsoor.com

((زما یادښت))

((د نړۍ هر ولس که د انساني فرهنګ له پلوه ډېر وروسته پاتې هم وي، یو سرغنه او مشر، یا په بله وینا ، یو لارښود او سمونوال لري او دا مشري او سرغندویي ان تر دولتي اډانې هم رارسېږي چې د قانون په چوکاټ کې د خپل ټبر او ولس د ښېګڼې لپاره هلې ځلې کوي. بده مرغه ټولنه به هغه وي، چې په یوه ټاکلي چاپېریال کې د ځینو لاملونو له کبله له دغسې یوه لارښود او سرغندویه بې برخې پاتې شي او ورسره ورسره پرې یو زورواک دولت واک چلوي، لکه همدا نن سبا پر افغاني ټولنه باندې.

په روانه پېړۍ کې پښتون ولس دوه پیاوړي مشران لرل، په لره پښتونخوا کې پاچاخان (عبدالغفار خان) او په بره کې مومند بابا (محمدګل خان مومند). دوی هر یوه په خپله خپله برخه کې د پښتنو د مشرتابه نقش پر غاړه درلودلی او لکه څنګه چې ښایي، په پوره مخسوري یې دغه نقش لوبولی دی.

په ښکاره خو داسې برېښي چې د پاچا خان رول سیاسي و او د مومند بابا فرهنګي، مګر که په ځیر سره وکتل شي، د دواړو د هلو ځلو پېره زیاته فرهنګي وه که د پاچاخان د

www.samsoor.com

خدايي خدمتګار غورځنګ د سياسي ويښتابه توله يو څه درنه وه خو فرهنګي هغه يې هم دومره سپکه نه وه او د مومند بابا فرهنګي او بيا په ځانګړې توګه د پښتو ژبې غورځنګ خو بره خوا هر پښتانه بچي ته جوت دی. مومند له اماني پېره بيا تر نادر، ظاهري پېره يو پياوړی پوځي بولندوی پاتې شوی او په همدغه واک و ځواک يې پښتو ژبه د يوه ملي پېژند نښې او سمبول په توګه پر افغان دولت او حکومت منلې او هغه يې له نورو نړيوالو ژبو سره د سيالۍ جوګه کړې ده.

د محمد ګل خان مومند (وزيرصاحب، مومند بابا) له نامه سره يوه داسې پرتمينه پښتني تاريخي څېره سترګو ته نېغه درېږي، چې د پښتني، يا په بله وينا، افغاني فرهنګ وروستی اويا کلن څپرکی ورسره نه شلېدونکي اړيکي لري. ده له ټولنيز (عام، نړيوال ديموکراتيک دود سره سم د «ډېرښت» آر او اصل پر بنسټ د افغاني ټولنې ملي وکړ (هويت) په پښتني هغه کې ليده او پر همدې بنسټ يې پښتو، پښتونولي او پښتون او بيا ټينګه او سپېڅلي خو پراخ ليده اسلامي ګروهه ددغه ملي وکړ ټاکنده پېژند نښې ګڼلې.

www.samsoor.com

ددغه ډیموکراټیک آر له مخې ورته ټولیز افغاني کولتور له پښتني فرهنګ پرته نور څه کېدی نه شو.

ددغې لیارې انګېزه:

وايي، کله چې مومند بابا هلکینه کې له پلار سره له کابله خپل کلي ته تللی و، چا ورته پېغور ورکړی و چې ولې یې پښتو نه زده، هماغه و، چې کابل ته له ستنېدو سره یې پښتو زده کړې ته ملا وتړله او دومره په کې مخ ته ولاړ چې ټول برخلیک یې ورترغاړې شو او ټول اند و ژوند یې ورته وښانده. زما په اند په تورکیه کې یې پوځي زده کړیزه استوګنه د دغې لیارې تر هر څه ستره انګېزه وه. ده له نژدې څخه د مصطفی کمال (اتاتورک) فرهنګي سمونواله (ریفورم) لیدلې و، چې څنګه یې خپله تورک ولس او تورکي ژبه له عربي او غربي اغېزه ازادوله او څنګه یې له دغې لیارې د یوې نوې او پرځان ویسا تورکیې د بنسټ پخولو ته متې رانغښتې وې.

او په زړه پورې بیا دا چې په توره سقاوي واکمنۍ کې یې د ایران له استوګنې هم ډېر څه زده کړل، هغه مهال ایران غوښتل، د تورکیې په پېښو د خپلې پارسي په سپېڅلتیا او پیاوړتیا خپل ځانګړی ملي وکر جوت کړي. مومند بابا د

www.samsoor.com

نجات په جګړه کې د یوه پاخه پوځي جنرال په توګه داسې غوڅ نقش ولوباوه چې د نادر او د هغه د نورو تش په نامه پوځي سوبمنانو ورونو خپل شپږم ورور وګاڼه لومړی د کندهار تنظیمه مشري ور ترغاړې شوه چې د ترکستان د «افغاني کولو» پلان ورسره غوټه و. مومند بابا د قطغن او بدخشان د یوه تکړه نائب الحکومه (شېرمحمد ناشر خروټي) او داسې نورو همکارانو په مرسته وکړای شول، په څو کلونو کې تورکي او افغاني توکم سره داسې واخښل راواخښل چې بیا چا د «پان تورکیزم» نوم هومره هم وانه خیست. له تازه دمونو مېشتوپښتنو، هزاره وو، بلوڅو، پشه ییانو او د افغانستان د جنوب نورو ټبرونو سره د تورکستان جبې نورې پر شولګرو او غنمګرو، پالیزونو او پومبو بدلې شوې او له دې سره سره زموږ پیاوړی سمونوال (مومند بابا) په هغو سیمو کې د افغاني ورورولۍ بلینده ولګوله. د خوراک پوښاک او استوګنې ډولونه او بېلابېل دودونه جالونه سره همرنګ او هماهنګ شول، چې دا دی نن سبا په کې څوک د تورک و تاجیک، مغول او پښتون توپیر په اسانه کولای نه شي، مړی ژوندی یې سره ګډ دی او یو د بل پر ژبه لکه د یوې کورنۍ غړي پوهېږي.

دا تاریخ بیا وخته زبات ته رسولې ده چې د افغاني ټولنې په هویت ټاکنه کې د لوی مومند بابا ونډه څومره اغېزمنه وه.
دده په غوښتنه او نوښت پښتني اتڼ ملي اتڼ National Dance او د بیرغ غوندې درې رنګه پښتني کالي افغاني ملي کالي ومنل شول. د ژمي چې به ننګرهار ته راغی، خلک به پرې رامات شول او ده به هم ورته د خوراک، پوښاک، مړي ژوندي او ښو ښو دودونو او رواجونو او بیا د نوي ژوند واک تبلیغ او لارښوونې کولې، ژبه به یې تړې زده کوله او ژبه به یې ورزده کوله، جومات ته به چې لمانځه ته ولاړ، ملایانو ته به یې د دیني لارښوونو او ورمونو ترڅنګه د خلق الله د خدمت ډېر ټینګار هم کاوه. د طالبانو او چټانو اتنونه به یې هم ورسمول او د دې لپاره چې تقلیدي اتڼ یې ورته ملي کړی وي، په خپله به پاڅېد، لستوڼي به یې وایستل او پر اتڼ به یې ورته پیل وکړ. ده به د یوه پلان له مخې هر ژمی خپل استوګنځی بدلاوه، کله به خپل کلي «ګلایي» ته ولاړ، کله به کونړ او کله کومې بلې ختیزې سیمې ته، اوړی به یې هم همداسې کله پر کابل او کله پر سمنګانو یا کومې بلې سیمې تېراوه. د ننګرهار او کونړ خلکو تر مومند بابا دمخه له سبو

www.samsoor.com

او ترکارۍ سره دومره مینه نه درلوده او نه له ونې غنې او مېوې دانې سره.

معیاري (کره) او نرېه پښتو:

مومند بابا لومړی روښاندې او بیا پښتو مین لیکوال و چې تر هر څه دمخه د ((یوې یوازینۍ کره او نرېه پښتو)) رېړې ته پوره ځیر شوی و. زموږ له اوسني معیاري غورځنګ سره یې توپیر دا و چې ګړنۍ او لیکنۍ پښتو یې همزمان سمول غوښتل او دغه کار یو نادوده او ناشونی دی. موږ د وزیر صاحب همدغو هلو ځلو ته له نویو ژېپوهنیزو آرونو سره سم پایښت ورکړ او تر هر څه دمخه مو د ((یوې یوازینۍ بشپړې کره لیکنې)) پښتو رېړه رامنځته کړه. د غږ پوهنې له پلوه د ((منځنۍ)) د پښتو معیاري ګرځول بیا هم له همده څخه راپاتې دي، په تېره د (سه x) او (ر g) په برخه کې. سره له دې چې د ویې رغاونې له آرونو سره یې کومه سستماتیکه پېژندګلو نه درلوده، خو ډېرې نوې رغاونې (نیولوجیزمونه) یې له پښتو ویې رغاونې سره نابانديې وو، لکه تکرست (ورزش، پاس پاس (هسک)، توپن (نری)، تپنی (سیاح)... هڅوب له بېلابېلو ټکو (هـ، ح،و، ب) څخه رغولی و (هغه څه چې ولسونه بېلوي، چې انګرېزي (هوکې= O.K. = no kill)

www.samsoor.com

ته ورته بربښي. د ژبپوهنې په برخه کې يې ((پښتو ليار)) او ((پښتو سيند)) د نوي علمي ژوند له کتورو پيلامو څخه ګڼل کېږي.

برى او برياوې:

د مومند بابا د ناپايه هلو ځلو- پېرى او برياوې پر ۱۳۱۲ (۱۹۳۷) کال د يوازينۍ ملي او رسمي ژبې په توګه د پښتو رسمي کېدلو سره پيل کېږي، همدارنګه د شلمو کلونو په سر کې په ټول هېواد کې د يوازينۍ تعليمي ژبې په توګه او په پښتو ژبو سيمو کې د دفتري ژبې په توګه د پښتو دودېدنه د همدغو هلو ځلو له پايلو څخه ګڼل کېږي. په راډيو، ورځپاڼو او نورو ټولنيزو رسنيو او علمي خپرونو (لکه اريانا، دايرة المعارف او جغرافيايي قاموس) کې د پښتو ورکړه بدل د مومند بابا له نامه سره ټينګ تړون لري. پر پښتو ټولنې سربېره په تاريخ ټولنه او نورو علمي او خپرنيو ځانګو کې د پښتو ونډه هم همداسې درواخله.

د مومند بابا اند و ژوند د وروستيو شېبو وروستنۍ پېره همدا وه چې خبر شو، د ۱۳۴۳ په نوي اساسي قانون کې پښتو او دري يو شان رسمي ژبې کښل شوې وې، له ايبکو

www.samsoor.com

څخه يې اعليحضرت محمد ظاهرشاه ته تليفون وکړ چې:
((اخر مو پښتو له پاړسو سره څلېښت کړه!)) پاچا ورته وويل:
ـ په کميسيون کې پښتانه نماينده ګان لکه مجروح، شفيق، حامد... هم وو... .
هغه ورغبرګه کړې وه، زه دا يو هم نه پېژنم...
هغه و چې محمد يوسف صدراعظم د قانون د توضيح په وينا کې ((ملي)) ټکی له پښتو سره ونښلاوه او مياشت دوه وروسته دغه جنګيالي او فرهنګيالي پښتون د تل لپاره له نړۍ سترګې پټې کړې. ياد دې تلپاتې وي.)) (۲۵)

×××

((د محمد ګل خان وروستۍ ليدنه))

((کله چې محمد ګل خان بابا، جرمنيانو په سروبي کې له روغتون څخه رخصت کړ، نو دی ننګرهار ته راغی او په ننګرهار کې د حبيب خان پر ځای دېره شو. زه د ده په پښتونولۍ ډېر مين وم ځکه چې لومړی ځل ما په کندهار کې عريضه نوشته کوله، نو عريضه ليکونکي په پښتو نوشته کړه، زما پښتو نه وه زده، ورته مې وويل چې عريضه رانوشته کړه، دغه عريضه ده، په پښتو ده، وزير بابا امر کړی دی هېڅ شی بې له پښتو په بله ژبه نه شي ليکل کېدی. له

پښتونوالې سره دغې مينې زه دېته مجبور کړم چې له کابل ښخه د (لته بند) پر لاره باندې نرنګ ته راشم، د ببسودو پُل نه و، په جاله کې راغلم. وزير بابا چې زه وليدلم وې ويل: «زه د دې سړي په تندي کې دا ليکه وينم چې دی به د پښتو ډېر خدمت وکړي.» نو زه يې په غېږ کې ونيولم نو وې ويل: «سردار کېږه مه د پښتو خدمتګار شه او دا خبره مې هېره نه کړې فولکور را اخله، ټول کارونه به دې په فولکور وي» ما ورته وويل چې بابا زه ستا دا قول او وعده سرته رسوم. ده وويل: «حبيبي، خادم، جرار دا مې پښتانه کړل او د پښتو د خدمت لپاره مې وګومارل، ته يې هم ملګرى شه چې پرې يې نه ږدې.» ما د ده لاسونه مچ کړل او ده په سر مچ کړم او له هغې وعدې وروسته دا دی پنځوس کاله کېږي خپل خدمت ته دوام ورکوم.

کله چې وزير بابا د لويې جرګې مشر و، نو ده افغانستان د غرب له غلامۍ نه خلاص کړ ځکه چې تر دغه وخته پورې د نادر خان کورنۍ د غربيانو له اشارې پرته هېڅ نه شول کولاى، خو مومند بابا د لويې جرګې طرحه داسې پيش کړه چې افغانستان کولاى شي له هر مملکت سره روابط وساتي او کومه ګټه چې د افغانستان لپاره ترې حاصلېږي هغه

www.samsoor.com

حاصله کړي. دغه نظر و چې افغانستان د غیر منسلکو ملکونو په ډله کې وشمېرل شو او تر هغه وخته پورې دې حالت ادامه درلوده چې د (خلکو ډیموکراتیک ګوند) قدرت لاسته راوړ، تر دې دمخه افغانستان د وزیر بابا توسعه عملي کړی وه.)) (۲۲)

www.samsoor.com

اخځونه

۱- اصلاح ورځپاڼه، د ۱۳۴۳ل کال د ۵میاشتې ۲۸ مې نېټې ګڼه.

۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازیان، د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۲ مخ.

۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۲ل کال، ۱۲۵۷ مخ.

۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۲ل کال، ۱۲۵۶ مخ.

۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۴۲ل کال، ۱۲۵۶ مخ.

۶- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۱ ټوک، ۲۹۹ مخ.

۷- د بابا مشالونه، د سرمحقق عبدالله بختیاني خدمتګار راټولونه، کابل چاپ.

۸- اردو مجله، ۱۳۶۹ل کال، ۵ ګڼه، ۷ مخ.

۹- د خان شهید عبدالصمد خان اڅکزي یادښتونه.

www.samsoor.com

۱۰- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ۲ مخ.

۱۱- د نازو انا یاد، ۱۳۷۰ل کال، ۲ مخ.

۱۲- محمد ولي ځلمی، زموږ غازیان، ۱۳۶۸ل کال، ۱۹۳ مخ.

۱۳- عبدالخالق اخلاص، د خپلواکۍ څلورمه جبهه، مرتب، حبیب الله رفیع، ۱۳۶۵ل کال، پېښور، ۱۰۲ مخ.

۱۴- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۳۰۷مخ.

۱۵- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۲۱-۱۲۲۸ مخ.

۱۶- محمد ګل خان مومند، پښتو سیند، ۱۳۱۲ل کال، تمهید.

۱۷- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ب مخ.

۱۸- پوهاند مجاوراحمد زیار، ویي پوهنه، ۱۳۶۰ل کال، ۱-۲ مخونه.

۱۹- محمد ګل خان مومند، د پښتو ژبې لیاره، ۱۳۱۷ل کال، ر-ز مخونه.

www.samsoor.com

۲۰- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۹-۱۲۶۹ مخونه.
۲۱- محمد ولي ځلمی، زمونږ غازیان،۱۳۶۸ل کال، ۱۹۲ مخ.
۲۲- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۷-۱۲۵۸ مخونه.
۲۳- عبدالروف بېنوا، اوسنی لیکوال، ۳ ټوک، ۱۲۵۶ مخ.
۲۴- د اکاډمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد یادښت، ۱۳۷۰ل کال.
۲۵- د پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار یادښت، ۱۳۷۰ل کال.
۲۶- د محمددین ژواک یادښت، ۱۳۷۰ل کال.

www.samsoor.com

Download from:aghalibrary.com